

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

T. Livii Patavini Historicorum omnium Romanorum ... libri omnes

Livius, Titus

Frankofurdi, 1648

Liber I

urn:nbn:de:bsz:31-105429

uicula cetera p...
res acie ceteri...
Anxi filij eius re...
au ex cognita uide...
arisse traditum
omnium erit
ntur. Clafici cen...
ginaltem, Thom...
Latio in A...
lo, cerfibi fita fa...
us L. T. ar quini...
noftiqua de fele...
git. Armato circa
lorum fraude...
edo tempus lo...
tizer: equorum...
Gabrie in p...
confultentibus...
natorum, qui p...
is si aliter in...
ver, prelapsum
eius euentum...
arguente Super...
er expugnatam...
que uocet par...
ne multa mor...
nullus est, cum...
imur creati
qui-

LIBER I.

ACTVRVS ne operaprecium fini,
si a primordio vrbis res populi Roma-
ni perferperim, nec satis scio: nec si
sciam, dicere aufim, quippe qui cum
veterem tum vulgaram esse rem vi-
deam, dum noui semper scriptores aut in rebus cer-
tius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem
vetustatem superaturos credunt. Vtcunq; erit: iu-
uabit tamen rerum gestaru memoria principis ter-
rarum populi pro virili parte & me ipsum consului
se. Et si in tanta scriptorum turba, mea fama in ob-
scuro est, nobilitate ac magnitudine eorum qui no-
mini officient meo, me consolentur. Res est preterea &
immedi operis, vt quae supra septingentesimum
annum repetatur: & quae ab exiguis profecta initiis,
eo creuerit, vt iam magnitudine labore sua: &
legentium plerisque haud dubito, quin prima origi-
nes, proximaque originibus, minus praebitura volu-
ptatis sint, festinantibus ad haec noua, quibus iam pri-
dem praevalentis populi vires se ipsae coficiunt. Ego
contra hoc quoque laboris praemium petam, vt me a
conspetu malorum quae nostra tot per annos vidit
aetas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente re-
peto, auertam, omnis expertis cura, quae scribetis ani-
mum, & si non flectere a vero, sollicitum tamen effi-
cere possit. Quae ante conditam condendamve vr-
bem, poetis magis decora fabulis, quam incorrup-
tis reru gestaru monumentis traduntur: ea nec af-
firmare, nec refellere in animo est. Datur haec venia
antiquitati, vt miscedo humana diuinis, primordia
urbium angustiora faciat. Et si cui populo licere oportet
consecrare origines suas, & ad deos referre au-
ctores: ea belli gloria est populo Romano, vt eum
suum, conditorisque sui parentem Martem potest

FACT

fimum ferat: tam & hoc gentes humanæ patiantur
 æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc &
 his similia, ut cunq; animaduersa aut æstimata erūt,
 haud equidem in magno ponam discrimine. Ad illa
 mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ
 vita, qui mores fuerint: per quos viros quibusq; ar-
 tibus, domi militiæque, & partum & auctum impe-
 rium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut
 desidentes primo mores sequatur animo: deinde ut
 magis magisq; lapsi sint: tum ire cœperint præcipi-
 tes, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra,
 nec remedia pari possumus, peruentum est. Hoc il-
 lud est præcipue in cognitione rerum salubre ac fru-
 giferum, omnis te exempli documēta in illustri po-
 sita monumento intueri, vnde tibi tuæq; rei publicæ
 quod imitere capias: inde scædum inceptu, scædum
 exitu, quod vites. Cæterū aut me amor negotii sus-
 cepti fallit, aut nulla vnquā res publica nec maior,
 nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in
 quam tam seræ auaritia luxuriæq; immigrauerint:
 nec vbi tantus, ac tam diu paupertati ac parsimonix
 honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto mi-
 nus cupiditatis erat. Nuper diuitiæ auaritiæ, & ab-
 undantes voluptates desiderium per luxum atq; li-
 bidinem pereundi perdendiq; omnia inuexere. Sed
 querelæ ne tum quidem gratæ futura, cum forsitan
 & necessaria erunt: ab initio certe tantæ ordiendæ
 rei absint, cum bonis potius omnibus, votisque ac
 precationibus deorum dearumq;, si ut poëtis, nobis
 quoq; mos esset, libentius inciperemus, ut oris tan-
 ti operis successus prosperos darent.

Iam primum omnium satis constat, Troia capta
 in cæteros scæditū esse Troianos, duobus, & nea An-
 tenoreque & vetusti iure hospitii, & quia pacis red-
 dendæ

detur, H
 bell Achios
 tempore cum
 ex Persilago
 mone ad Troi
 num maris A
 mare alpegi
 que au reru il
 lant locum, Tr
 men el geas v
 fami dade do
 inna ducenti
 inde in Sicili
 la clau Lante
 loco nomen es
 mento prope
 petelles, cum p
 Aboriginesq;
 vni aduancat
 ræ: Duplex et
 nam patet
 tradunt ali
 quiri signa
 mores, dæcen
 potestatum
 quo casu prole
 laudent em
 nem Troianos
 let metis, excen
 condendos; vbi
 nitium gentis
 partum dixer
 vnde inde hinc
 Ebraiæca fac

dendzq; Helena semper autores fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse. Casibus deinde varijs Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsus, & sedes & ducem, rege Pylemene ad Troiam amisso, quarebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisq; qui inter mare alpesq; incolebant, pulsus, Henetos Troianofque eas tenuisse terras, & in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur: pagoque inde Troia nomen est, gens vniuersa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad maiora rerum initia ducentib. fati, primo in Macedoniã venisse, inde in Siciliam quarentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse. Troia & huic loco nomen est: ibi egressi Troiani, vt quibus ab immenso propè errore nihil præter arma & naues superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesq; qui tum ea tenebant loca ad arcendam vim aduenarum armati ex vrbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est, alij prælio victum Latinum pacem cū Ænea, deinde affinitatem iunxisse tradunt alij, cum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primos, ducemq; aduenarum euocasse ad colloquiū: percontatum deinde qui mortales essent, vnde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent: postquam audierit multitudinem Troianos esse, ducem Æneam, filium Anchise & Veneris, cremata patria & domo profugos, sedem condendzq; vrbi locum quærere: & nobilitatē admiratum gentis viriq; & animum vel bello vel paciparatum, dextera data fidem futuræ amicitia sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse

ii.

in hospitio. ibi Latinum apud penates deos domestico adiunxisset foedus, filia Æneæ in matrimonio data. ea res vtriq; Troianis spem affirmat, tandem stabili certa; sede finiendi erroris. Oppidum condunt Æneas ab nomine vxoris Lauinium appellat. Breui stirps quoq; virilis ex nouo matrimonio fuit, cui Ascaniū parentes dixerunt nomē. Bello deinde Aborigines Troiani; simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lauinia ante aduentum Æneæ fuerat, prælatum sibi aduenam agre patiens, simul Æneæ Latinoq; bellū intulerat. Neutra acies lata ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Troiani; ducesm Latinū amiserunt. Inde Turnus Rutuliq; diffisi rebus, ad florentes Hetruscorum opes, Mezentiumq; eorum regem cōfugiunt, qui Cære opulento tum oppido imperitās, iā inde ab initio minime latus nouæ origine vrbs, & tum nimio plusquam satis tutum esset acolis, rem Troianā crescere ratus, haud grauatim socia arma Rutulis iunxit. Æneas aduersus tāti belli terrorem, vt animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodē iure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos vtrāq; gentem appellauit. nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Æneam cessere. fretusq; his animis coalēscitum indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Hetruria erat, vt iam non terras solū, sed mare etiam per totam Italiae longitudinem ab alpiibus ad fretum Siculum fama nominis sui impleset: tamen cum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde præliū Latinis, Æneæ etiā vltimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunq; eum dici ius fasq; est, super Numiciū flumen, Iouem Indigetem appellat. Nondum maturus

iii.

turus

turus imperio Afcanius Æneæ filius erat, tamen id
 imperium ei ad puberè etatè incolume manfit: tan-
 tifper tutela muliebrì (tāta indoles in Lauinia erat)
 res Latina, & regnū auitum paternumq; puero ste-
 tit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam vete-
 rem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Afcanius, an
 maior quā hic, Creufa matre Ilio incolumi natus,
 comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundè
 Iulia gens authorem nominis fui nuncupat is Afcan-
 nius, vbiq; & quacunque matre genitus (certe
 natū Ænea conftat) abundantè Lauinij multitudi-
 ne, florentè iam (vt tum res erant) atq; opulentam
 urbem matri, feu noueræ reliquit: nouā ipfe aliam
 sub Albano monte cōdidit: quæ ab fitu porrectæ in
 dorfo vrbs longa Alba appellata. Inter Lauiniū &
 Albam longā coloniā deductā triginta ferme inter-
 fuere anni, tantū tamen opes creuerāt, maxime fu-
 fis Hetrufcis, vt ne morte quidè Æneæ, nec deinde
 inter muliebrè tutelā rudimētumq; primū puerilis
 regni mouere arma, aut Mezētius Hetrufciq;, aut
 vlli alii accolæ aufi fint. Pax ita cōgenerat, vt Hetruf-
 fcis Latinifq; fluuius Albulæ, què nunc Tiberim vo-
 cant, finis efferet, Siluius deinde regnat Afcanij filius,
 cafu quodam in filius natus. is Æneā Siluium creat:
 is deinde Latinum Siluiū. ab eo coloniæ aliquot re-
 ductæ, præfici Latini appellati. manfit Siluius poftea
 omnibus cognomen, qui Albè regnarūt. Latino Al-
 ba ortus, Alba Atys, Atr Capys, Capi Capetus, Cape-
 to Tiberinus, qui in traiectu Albulæ amnis submer-
 fus, celebre ad pofteros nomen flumini dedit. Ag-
 rippa inde Tiberini filius, poft Agrippam Romu-
 lus Siluius a patre accepto imperio regnat. Auen-
 tino, fulmine ipfe ictus, regnū per manus tradidit is
 feptulus in eo colle, qui nūc eſt pars Romanæ vrbs,

cognomen colli fecit. Proca deinde regnat. is Numi-
 mitorē atq; Amulium procreat: Numitori, qui stir-
 pis maximus erat, regnum vetustum Siluiae gentis
 legat. plus tamen vis potuit, quam voluntas patris,
 aut verecundia ætatis. pulso fratre Amulius regnat.
 addit sceleri scelus, stirpē fratris virilem interimit:
 fratris filiae Rheæ Siluiae per speciem honoris, cum
 Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spē par-
 tus adimit. Sed debebatur (vt opinor) fati tantæ o-
 rigo vrbis, maximiq; secundum deorum opes im-
 petui principium. Vi compressa Vestalis, cum gemi-
 num partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus au-
 ctor culpæ honestior erat, Martē incertæ stirpis pa-
 trem nuncupat, sed nec dii, nec homines aut ipsam,
 aut stirpem à crudelitate regia vindicant. sacerdos
 vincita in custodiam datur, pueros in profluentem a-
 quam mitti iubet. Sorte quadam diuinitus super ri-
 pas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri vsquam
 ad iusti cursum poterat amnis: & posse quamuis læ-
 guida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat.
 ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluuię,
 vbi nunc sicus Ruminalis est (Romularem vocatam
 ferunt) pueros exponunt. vastæ tum in iis locis soli-
 tudines erant. Tenet fama, cum suitantem alueū
 quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua desiti-
 tuisset, lupam sitientem ex montib. qui circa sunt,
 ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summi-
 fas infantibus adeo mitem præbuisse mammās, vt
 lingua lambentem pueros magister regii pecoris in-
 uenerit (Faustulo fuisse nomen ferunt) ab eo ad sta-
 bula Laurentiæ vxori educandos datos. Sunt qui
 Laurentiam vulgato corpore lupam inter pastores
 vocatam putent: inde locum fabulę ac miraculo da-
 tum. Ita geniti, ita educati, cum primum adoleuit e-
 tas,

iv.

LIBER I.

regnat. is Numitorius, qui fuit
 Siluiz gentis voluntas patris.
 Amulius regnavit, illem interimit
 honoris, cum dignitate spe patris
 factis tantorum opes imitatis, cum
 genitrici qua Deas accerta stirpis
 vocantur aut ipsam, facerdoi
 rofluentem nitus super
 adini vsquae quamuis libentibus
 dabitur, proxima allumbarum
 vocatam in his locis solitantem
 alueli, ecco aqua defluit qui circa
 sunt, eam summisse mammas, et
 regii pecoris inant, ab eo ad
 statorum. Sunt qui inter pastores
 miraculo datum adolevit
 tas

tas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando
 peragrare saltus. hinc robore corporibus animisque
 sumpto, iam non feras tantum subsistere, sed in la-
 tronibus præda onustos impetum facere, pastoribusq;
 rapta diuidere, & cum his, crescente indies grege
 iuuenum, ^{festas} ac iocos celebrare. Iam tum in Pala-
 tino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, &
 a Palanteo vrbe Arcadica Palantium, deinde Palati-
 num montem appellatum. ibi Euandrum, qui ex eo
 genere Arcadum multis ante tempestatibus ea ten-
 uerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse,
 vt nudi iuuenes Lycæum Pana venerantes, per lusu
 atq; lasciuiam current, quem Romani deinde vo-
 carunt Innum. huic deditus ludicro, cum solenne
 votum esset, insidiatos ob iram præda amissæ latio-
 nes, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse
 se: captum regi Amulio tradidisse, vitro accusantes.
 crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his
 impetū fieri: inde eos collecta iuuenum manu, ho-
 stilem in modum prædas agere. sic Numitori ad sup-
 plicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo
 spes fuerat regiam stirpem apud se educari. nam
 & expositos iussu regis infantes sciebat: & tempus,
 quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere: sed
 rem immaturam nisi aut per occasionem, aut per
 necessitatem aperiri noluerat, necessitas prior ve-
 nit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte &
 Numitori, cum in custodia Remum haberet, audif-
 setq; geminos esse fratres: comparando eorum etatem,
 & ipsam minime seruilem indolem, tetigerat
 animi memoria nepotum: sciscitandoq; eodem
 peruenit, vt haud procul esset, quin Remum agnos-
 ceret. Ita vndiq; regi dolus nescitur. Romulus non
 cum globo iuuenum (nec enim erat ad vim apertam

festas
 V.

vi.

par) sed aliis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetū facit: & a domo Numitoris alia cōparata manu adiuvat Remus ita regem obruntant. Numitor inter primū tumultum hostes inuasisse urbem, atq; ad ortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem perfidii armisq; obtinendam aduocasset: posteaquam iuuenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit, ex tempore aduocato concilio, scelera in se fratris, originē nepotum, vt geniti, vt educati, vt cogniti essent, eandem deinceps tyranni, seq; eius auctore ostendit. Iuuenes per mediam concionem agmine ingressi, cum auū regem salutaissent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumq; regi effecit. Ita Numitori Albana permittā re, Romulū Remumq; cupido cepit, in iis locis vbi expositi, vbiq; educati erant, vrbis condendæ: & supererat multitudo Albanorum, Latinorumq;, ad id pastores quoq; accesserant, qui omnes facile spem facerent, parū Albam, paruum Laniniū, præ ea vrbe quæ conderegur, fore. Interuenit deinde his cogitationib; auitum malum, regni cupido, atq; inde fandum certamen coortum a satis miti principio, quoniam gemini essent, nec atatis verecundia dilerimē facere posset, vt dii, in quorum tutela ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen nouæ vrbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinū Romulus, Remus Auentinum ad inaugurandum templa capiūt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures. Iamq; nunciato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, vtrunq; regem sua multitudo consalutauerat, tēpore illi præcepto: at hi numero auium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad eandem vertuntur.

ibi in

tempore ad
impetu facit: de
anu adiuuat: Ro
itor inter primi
atq; adonose
am in at cen
set: postea qua
id se gratulans
scelera in se in
educati, vt cogit
seq; eius andro
cionem agmine
t, secuta ex om
nomen impu
lbana permitt
e, in iis locis
ondende: & fu
inorumq; add
nes facile spe
iniū, prę ea r
einde his cogit
lo, atq; inde h
ti principio op
ecundia diler
la ea loca esse
z vbi daret, q
nū Romulus, A
m templa cap
tar, sex vltim
lex numerus
m sua multitu
: at hi nome
cum alterant
adem vertunt

ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatioꝝ fama est, ludibrio fratris Remum nouos transiuisse muros. inde ab irato Romulo, cū verbis quoq; increpitans adiecisset: Sic deinde, quicumque alius transilieret mœnia mea, interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus, condita vrbs, conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, munuit. Sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, vt ab Euandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boues mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluuium, quæpre se armentum agens nando traiecerat, loco herbido, vt quiete & pabulo læto reficeret boues, & ipsum festum via procubuisse. Ibi cum eum cibo vinoque grauatum sopor oppressisset, pastor aecola eius loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum auertere eam prædam vellet: quia, si agendo armentū in speluncam compulisset, ipsa vestigia quarentem dominum eo deductura erant: auersos boues, eximium quemq; pulchritudine, cau his in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, cum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quæ vbi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre: confusus, atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum coepit. Inde cum acta boues quadam ad desiderium (vt sit) relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem conuertit quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus claua, fidem pastorum, nequicquam inuocans, morte occubuit. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis

An. V.

C. I.

I. rex

vixit

annos

37.

vii

quam imperio regebat loca. venerabilis vir miraculo literarum rei nouæ inter rudes artium homines: venerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquæ ante Sibyllæ in Italiam aduentum miratæ hæc gentes fuerant. Is tum Euander concursu pastorum trepidantium circa aduenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus, facinorisque causam audiuit. habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque; humana intuens, rogat, qui vir esset: ubi nomen, patremque; ac patriam accepit: Ioue nato Hercules salue, inquit. te mihi mater veridica interpres deum aucturum cœlestium numerum cecinit, tibi que aram hic dicatam iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen: impleturumque fata, ara condita, atque dicata, ait. Ibi tum primum bonæ eximia capta de grege, sacrum, adhibitis ad ministerium dapemque Potitius ac Pinaris (quæ tum familiæ maximè inlectæ ea loca incolabant) factum. Forte ita euenit vt Potitii ad tempus præsto essent, illisque exta apponerentur. Pinaris extis adesis, ad ceteram venissent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, nec extis solennibus vescerentur. Potitii ab Euandro edocsi, antistites sacri eius per multas ætates fuerunt: donec tradito seruis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitorum interiit. Hæc tui facti.

An. V.
Cap. II.

viii tum Romulus vna ex omnibus peregrina suscepit, ita tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor. Rebus diuinis rite perpetratis, vocataque; ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi vnus corpus nulla re præterquam legibus poterat, iura dedit. quæ ita sancta generi hominum agrestis fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus

signibus imperii fecisset, cum cetero habitu se au-
 gustiorem, tum maximè lictoribus duodecim sum-
 ptis fecit. Alii ab numero animum quæ augurio regnū
 portenderant, eum secutum numerum putant. Me-
 haud poenitet eorum sententiæ esse, quibus & ap-
 paritores, & hoc genus ab Hetruscis finitimis, vnde
 sella curulis, vnde toga prætexta sumpta est, nume-
 rum quoq; ipsum ductum placet: & ita habuisse He-
 truscos, quod ex duodecim populis cōmuniter crea-
 to rege singulos singuli populi lictores dederint.
 Crescebat interim vrbs munitionibus, cū alia atq;
 alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitu-
 dinis, quam ad id, quod tum hominum erat, muni-
 rent. Deinde ne vana vrbs magnitudo esset: adici-
 endæ multitudinis causa, veterè consilio condentiū
 vrbes, qui obscuram atq; humilem conciendo ad se
 multitudinem, natam e terra sibi prolem mentie-
 batur: locum qui nunc septus ^{denis septibus} inter
 duos lucos est, asyllum aperit. eo ex finitimis populis
 turba omnis, sine discrimine liber an seruus esset, a-
 uida nouarum rerum profugit. idq; primum ad cœ-
 ptam magnitudinem roboris fuit. Cum iam virium
 haud poeniteret, consiliū deinde viribus parat cen-
 tum creat senatores: siue quia is numerus satis erat,
 siue quia soli cētum erant, qui creari patres possent.
 Patres certe ab honore, patricijq; progenies eorum
 appellati. Iam res Romana adeo erat valida, vt cuili-
 bet finitimarum ciuitatū bello par esset, sed penu-
 ria mulierum, hominis ætatem duratura magnitu-
 do erat: quippe quib. nec domi spes prolis, nec cum
 finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum
 Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui so-
 cietatem connubiumq; nouo populo peterent. Vr-
 bes quoq; vt cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua

cybernd. ad. ubi

III

ix.

virtus ac dñi iuuent, magnas opes magnumque nomen sibi facere satis scire, origini Romana & deos affuisse, & non defuturã virtutem proinde ne granarentur homines cum hominibus sanguinẽ & genus miscere. Nusquã benigne legatio audita est: ad eo simul omnes spernebant, simul tãtam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. a plerisq; rogatibus dimissi, eequod foeminis quoque asylum aperuissent: id enim demum compar connubium fore. Ægre id Romana pubes passã, & haud dubie ad vim spectare res cepit, cui tempus locumque aptum vt daret Romulus, agritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum iubet, quãtoq; apparatum sciebant aut poterant, concelebrant: vt rem clarã expectatãque facerent Multi mortales conuenere studio etiã videndæ nouæ vrbis: ma-

XIII. xime proximi quig; Ceninenses, Crustumini, Antemates. Iam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus venit. Inuitati hospitaliter per domos, cum situm, mœniãq; & frequentẽ tectis vrbem vidissent, mirantur tã breui rem Romanam creuisse. Vbi spectaculi tẽpus venit, deditaq; eo mẽtes cum oculis erãt, tũ ex cõposito orta vis: signoq; dato iuuentus Romana ad rapiendas virgines discurrit. Magna pars, forte vt in quẽ quãq; inciderat, rapta: quãsdã forma excellentes, primoribus patrũ destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Vnam longe ante alias specie ac pulchritudine insignẽ à globo Talassii cuiusdam raptam ferunt, multisq; sciscitantibus cui nam eam ferrent, identidem, nequis violaret, Talassio ferri clamatũ: inde nuptialem hanc vocem factam.

factam. Turbato per metū ludicro, mœsti parentes virginum, profugiunt, inculantes violati hospitiū fœdus, deumque inuocantes, cuius ad solenne ludosq; per fœdum ac fidem decepti venissent. Nec raptis aut ipse de se melior, aut indignatio est minor. Sed ipse Komulus circumibat, docebatq; patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent. illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium, ciuitatisque, & quo nihil charius humano generi sit, liberum fore, mollirent modo iras & quibus fors corpora dedisset, darent animos: saepe ex iniuria postmodum gratiam ortam: eoq; melioribus vsuras viris, quod annexurus pro se quisq; sit, ut cum sua vice functus officio sit, parentum etiam patriaq; expleat desiderium. Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate, atq; amoris: quæ maxime ad muliebri ingenii efficaces preces sunt. Iam admodum mitigati animi raptis erant. At raptarum parentes tum maxime sordida veste, lachrymisq; & querelis ciuitates concitabant: nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur vndiq; ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximam Tatiū nomen in his regionibus erat, conueniebant. Ceninenses Crustuminiq; & Antemnates erant, ad quos eius iniuriæ pars pertinebat. lente agere iis Tatiū Sabiniq; visi sunt. Ipsi inter se tres populi cõmuniter bellum parãt. nec Crustumini quidem atque Antemnates pro ardore iraq; Ceninensium satis se impigre mouent. Ita persepsim nomen Ceninum in agrum Romanum impetum facit. sed effuse vastantibus sit obuius cum exercitu Komulus, lenique certamine docet, vanam sine viuis iram esse: exercitum fundit fugatque: susum

persequitur: regem in proelio obruncat, & spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. In exercitu victore reducto, ipse eum factis vir magnificus, tum factorū offensator haud minor, spolia ducis hostium celsi suspensa, fabricato ad id apte ferulo, gerens in Capitolium ascendit: ibiq; ea cum ad quercum pastorib. sacram deposuisset, simul cū dono designavit templo Iouis fines, cognomenq; addidit deo: Iupiter Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumq; iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico: sedem opimis spoliis, qua regib. ducibusq; hostium
 » casis, me auctorem sequentes posteri ferent. Hæc
 » templi est origo, quod primum omnium Romæ fa-
 » cratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam condi-
 » toris templi vocem esse, qua laturos eo spolia poste-
 » ros nuncupavit: nec multitudine compotum eius
 » doni vulgari laudem. Bina postea intra tot annos,
 » tot bella, opima parta sunt spolia. Adeo rara eius
 » fortuna decoris fuit. Dum ea ibi Romani gerunt,
 » Antemnatiū exercitus per occasionem ac solitudi-
 » nem hostiliter in fines Romanos incursionē facit.
 » Raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in
 » agris oppressit. Fusi sunt igitur primo impetu & cla-
 » more hostes: oppidum captum, dupliciq; victoria o-
 » uantem Romulum Herfilia coniunx precib. raptura
 » fatigata: orat vt parentib. earum det veniam,
 » & in ciuitatem accipiat. ita rem coalescere concordia
 » posse. facile impetratum. Inde cōtra Crustumino-
 » s profectus, bellum inferentes: ibi minus etiam,
 » quod iam alienis eladib. ceciderant animi, certami-
 » nis fuit. Vtroque coloniæ missa. plures inuenti, qui
 » propter vbertatem terræ in Crustuminiū nomina
 » æreant. & Romam inde frequenter migratum est,
 » a parentibus

xi.

parentibus maxime ac propinquis raptarum. No-
uissimum ab Sabinis bellum ortum: mulroque id
maximū fuit. Nihil enim per iram aut cupiditatem
actum est. nec ostenderunt bellū prius quam intu-
lerunt: consilio etiam additus dolus. Sp. Tárpeius
Romanæ præerat arci. huius filiam virginem auro
corrumpit Tatius, vt armatos in arcem accipiat. A-
quam forte ea tuum sacris extra mœnia petitū ierat,
accepti obrutam armis necauere: seu vt vi capta po-
tius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne
quid vsquam fidum proditori esset. Additur fabula,
quod vulgo Sabini aureas armillas magui ponderis
brachio lauo, gemmatosq; magna specie annulos
habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus
haberent. eo scuta illi pro aureis donis congesta.
Sunt qui eam ex pacto tradēdi quod in sinistris ma-
nibus esset, directō arma petisse dicāt: & fraude vi-
sam agere sua ipsam peremptam mercede. Tenuere *xii.*
tamē arcem Sabini: atq; inde postera die cum Ro-
manus exercitus instructus, quod inter Palatinum
Capitolinumq; collem campi est, cōplessēt: nō prius
descenderunt in æquū, quam ira & cupiditate recu-
perandæ arcis stimulante animos, in aduersum Ro-
mani subiere: principes vtrinq; pugnam ciebant: ab
Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostius Hosti-
lius. Hic rem Romanā iniquo loco ad prima signa a-
nimo atq; audacia sustinebat. Vt Hostius cecidit, cō-
festim Romana inclinatur acies: fusaq; est ad veterē
portam palatii. Romulus & ipse turba fugientium
actus, arma ad cœlum tollens: Iupiter, tuus, inquit,
iussus auibus hic in Palatino prima vrbi fundamēta
teci: arcem iam scelere emptam Sabini habent. In-
de huc armati, superata media valle tendunt. At tu
pater deūm hominumque hinc saltem arce hostes,

» deme terrorem Romanis, fugamq; foedam sistere,
 » Hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monime-
 » tum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem
 » esse, voceo. Hæc precatus, veluti sensisset auditas
 preces: Hinc, inquit, Romani, Iupiter optimus ma-
 ximus resistere, atq; iterare pugnam iubet. Resiste-
 re Romani, tanquam caelesti voce iussi. Ipse ad pri-
 mores Romulus prouolat, Metius Curtius ab Sabi-
 nis princeps ab arce decurrerat, & effusus egerat
 Romanos toto quantum foro spacium est, nec pro-
 cul iam a porta palatii erat, clamitans: Vicinus per-
 fidus hospites, imbelles hostes. iam sciunt longe a-
 liud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris. In
 eum hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum
 iuuenum Romulus impetum facit. Ex equo tum
 fortè Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit, pulsus
 Romani persequuntur: & alia Romana acies auda-
 cia regis accensa, fundit Sabinos. Metius in paludis
 sese strepitu sequentium trepidante equo coiecit,
 auerteratq; ea res etiam Sabinos tanti periculo viri.
 Et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, fa-
 uore multorum addito animo, euadit. Romani Sa-
 binique in media conualle duorum montium red-
 integrant prælium, sed res Romana erat superior.
 Tum Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum
 ortum erat, crinibus passis, scissaq; veste, victo malis
 muliebri pauore, ausa se inter tela volentia inferre,
 ex transuerso impetu facto, dirimere infestas acies,
 dirimere iras: hinc patres, hinc vii os orantes, ne se
 sanguine nefando socii generique respergerent
 ne patricio macularent partus suos nepotum illi
 liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si cõ-
 nubii piget, in nos vertite iras. Nos causa belli,
 nos vulnerum ac cediũm viris ac parentib sumus.

Melius

xiii

Melius peribimus, quàm sine alteris vestrum viduæ
 aut orbæ viuemus. Mouet res tum multitudinem,
 tum duces, silentium, & repentina fit quies. Inde
 ad foedus faciendum duces prodeunt: nec pacè mo-
 do, sed ciuitatem vnam ex duabus faciunt: regnum
 confociant: imperium omne conferunt Romam.
 ita geminata vrbe, vt Sabinis tamen aliquid dare-
 tur. Quirites a Curib. appellati. Monumentum eius
 pugna, vbi primum ex profunda emerfus palude e-
 quum Curtius in vado statuit, Curtium lacū appel-
 larunt. Ex bello tam tristi leta repente pax chario-
 res Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Ro-
 mulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias tri-
 ginta diuideret, nomina earum curiis imposuit. Id
 non traditur (cum haud dubiè aliquantò numerus
 maior hoc mulierum fuerit) arate, an dignitatibus
 suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina cu-
 riis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitū
 conscriptæ sunt: Ramnèses ab Romulo, ab Tito Ta-
 tio Titienses appellati. Lucerum nominis & origi-
 nis causa incerta est. Inde non modo cõmune, sed
 concord etiam regnum duobus regibus fuit. Post a-

xiv.

multo propius, atq; in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se cōualescere spes rati, prius quam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. inuētute armata inmissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad laeuam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cū magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus neq; enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico praesidio relicto, egressus eum omnib. copiis, partem militū locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit. Cum parte maiore atq; omni equitatu profectus, id quod querebat, tumultuoso & minaci genere pugnae obequitando, ipsis prope portis hostem exciuit. Fugæ quoque quæ simulanda erat, eadem equistris pugna causam minus mirabilem dedit. Et cum velut inter pugnae fugæq; consilium trepidante equitatu, pedes quoq; referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsā Romana acie, studio instandi sequendiq; trahuntur ad locum insidiarū. Inde subito exorti Romani, transuersam inuadunt hostium aciem. addunt pauorem mota et castris signa eorum qui in praesidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, qui; cum eo equites erant, circumagebant frenis equos, terga vertunt: multoq; effusius, quippe vera fuga, qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant: non tamen eripere se hosti. Haerens in terga Romanus, prius quam fores portarū obicerentur, velut agmine vno irrumpit. Belli Fidenatis cōtagione iruitati Vicentium animi,

XV.

& con-

& consanguinitate (nam Fidenates quoq; Hetrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat: in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis quam iusti more belli. Itaq; non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædā portantem, Veios rediere. Romanus contra, postquā hostem in agris non inuenit, dimicationi vltimā instructus intentusq; Tiberim transit. Quē postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audire: obuiam egressi, vt potius acie decernerent, quā inclusi de tectis mœnibusq; dimicaret. Ibi viribus nulla parte adiutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, vrbe valida muris ac situ ipso munita abstulit. Agros rediēs vastat, viciscendi magis, quā prædæ studio. eaq; clade haud minus quā aduersa pugna subacti Veientes, pacem petitū oratores Romanam mittunt. agri parte multatis, in centum annos induciæ data. Hæc ferè Romulo regnante domi militiq; gesta. Quorū nihil absconū fidei diuinæ originis, diuinitatisq; post mortē creditę, fuit: nō animus in regno auito recuperando, non condendæ urbis consiliū, non bello ac pace firmandæ. Ab illo enim profectu viribus datis tatum valuit, vt in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus: longe ante alios acceptissimus militum animis. Trecetosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellauit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit. His immortalib. editis operibus, cum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusq; tam denso regem ope-

*Inter-
reg.*

rui nimbo, vt cōspectum eius concioni abstulerit:
nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes
sedato tandem pauore, postquā ex tam turbido die
serena & tranquilla lux rediit, vbi vacuā sedem regi-
am vidit, et si satis credebatur Patribus, qui proximi
steterant, sublimem raptum procella, tamen velut
orbitatis metu ista, mœstum aliquandiu silentium
obtinuit. Deinde a paucis initio factō, deū deo na-
tum, regem parentemq; vrbis Romane saluere vni-
uersi Romulum iubent, pacem precib. exposcunt,
vti volēs propitiū suā semper sospitet progeniem.
Fuisse credo tum quoq; aliquos, qui discerptum re-
gem patrū manib. tæiti arguerent. manauit enim
hæc quoque, sed perobscura fama. Illam alteram
admiratione viri, & pauore præfens nobilitauit. Consi-
lio etiam vnus hominis addita rei dicitur fides.
namque Proculus Iulius sollicita ciuitate desiderio
regis, & insensā Patribus, grauis, vt traditur, quam-
uis magnæ rei auctor, in concionē prodit. Romulus,
inquit, Quirites, parens vrbis huius, prima hodiernā
luce cælo repente delapsus, se mihi obuium dedit.
Cum perfulsus horrore, venerabilidusq; adstitissem,
petens precibus, vt cōtra intueri fas esset: Abi, nun-
cia, inquit, Romanis, cœlestes ita velle, vt mea Ro-
ma caput orbis terrarum sit. Proinde rem militari
colat, sciatisq; & ita posteris tradat, nullas opes hu-
manas armis Romanis resistere posse. Hęc, inquit,
locutus, sublimis abiit. Mirum quantū illi viro nun-
ciantī hæc fides fuerit: quamq; desiderii Romuli
apud plebē exercitumq; facta fide immortalitatis,
denitū sit. Patrum interim animos certamen regni
ac cupido versabat. Necdum a singulis, quia nemo
magnopere eminebat in nouo populo, peruenerat
factiones, inter ordines certabatur. Oriundi ab Sa-
binis,

xvii

L
Nunc, quia non
corruptum in
quam merent,
Romani veteres
libris vultu
bono libens du
deinde lites inc
eterorum sine de
ritas amittis, vis
ignis aliq; cap
dere in animū
Patres, docem de
debetis creatis,
ciant. Decem imp
peti de hisq; in
barui imperiam
namq; inter tra
quoq; tenet nor
mere deinde ple
tum pro vno de
& ab ipis crea
sent ea movent
amissuri esse;
populo permi
tuerent. Dece
iussit. id sic va
Hæc quoque in leg
surgitur idem au
lus suffragin
etiam. Patres
cine aduocata
in inquit. Quiri
sum est. Patres
ab Romulo nun

binis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creati regem volebāt. Romani veteres peregrinum regem aspernabātur. In variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne ciuitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa ciuitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur, & esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri cōcedere in animū inducebat. Itaq; rem inter se cētum Patres, decem decuriis factis, singulisq; in singulas decurias creatis, qui summa rerū præessent, consociant. Decem imperitabant, vnus cum insignib. imperii & lictoribus erat. Quinq; dierum spacio fiebat imperium, ac per omnes in orbem ibat, annumq; interuallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoq; tenet nomē, Interregnum appellatum. Fre-
 mere deinde plebs multiplicatam seruitutem, cen-
 tum pro vno dominos factos. nec ultra, nisi regem, C. 38.
 & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Cum sensis-
 sent ea moueri Patres, offerendum vltro rati quod
 amissuri erāt, ita gratiam ineunt, summa potestate
 populo permissa, vt non plus darent iuris, quam de-
 tinerent. Decreuerūt enim, vt cum populus regem
 iussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent.
 Hodieque in legibus magistratibusque rogandis v-
 surpatur idem ius, vi ademptum: prius quam popu-
 lus suffragium inear, in incertum comitiorum
 euentum Patres auctores fiunt. Tum Interrex con-
 cione aduocata: Quod bonum, faustum, felixque
 sit, inquit, Quirites regem create, ita Patribus vi-
 sum est. Patres deinde, si dignum qui secundus
 ab Romulo numeretur, creaueritis, auctores fiunt.

xviii

Adeo id gratum plebi fuit, vt ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent iuberentque, vt Senatus decerneret, qui Romæ regnaret. Incluta iustitia religioq; ea tempestate Numæ Pompili erat. Curibus Sabinis habitabat consultissimus vir, vt in illa quisquam ætate esse poterat, omnis diuini atq; humani iuris. Auctorem doctrinæ eius, quia nõ extat alius, falso Samium Pythagoram edunt: quæ Seruio Tullo regnante Romæ, centum post annos & amplius, in vltima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamq; & Crotonem iuuenum æmulantiũ studia cœtus habuisse constat. Ex quib. locis, & si eiusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi exciuisset? quove præsidio vnus per tot gentes difsonas sermone moribusq; peruenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis: instructumq; non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum, quo genere nullum quondã in corruptius fuit. Audito nomine Numæ, patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos rege inde sumpto videbantur, tamen neq; se quisquam, nec factionis suæ alium, nec deniq; patrum aut ciuiũ quenquam præferre illi viro ausi, ad vnum omnes Numæ Pompilio regnum deferendũ decernunt. Accitũs, sicut Romulus augurato in Vrbe condenda regnum adeptus est, de se quoq; Deos consuli iussit. Inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id perpetuumq; sacerdotium fuit, deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus confedit. Augur ad lænam, eius capite velato sedem cepit, dextra manu baculũ sine nodo aduncum tenens, quæ Lituũ appellauerũt. **I**nde vbi prospectu in urbem agrumq; capto, Deos precatus,

precatus, regiones ab oriente ad occasum determi-
 nauit, dexteras ad meridiē partes, laeuasq; ad Septen-
 trionē esse dixit: signū contra quod longissime cō-
 spectū oculi ferebāt, animo finiuit, tum lituo in la-
 uam manum translato, dextra in capite Numae im-
 posita, precatus est ita: Iupiter pater, si est fas hunc
 Numam Pompiliū, cuius ego caput teneo, regē Ro-
 mae esse, vt tua signa nobis certa ac clara sint inter
 eos fines, quos feci. Tū peregit verbis auspicia quae
 mitti uellet. Quib. missis, declaratus Rex Numa de
 templo descendit. Qui regno ita potitus, urbē nouā
 conditam vi & armis, iure eam, legibusq; ac morib.
 de integro condere parat. Quib. cum inter bella as-
 suescere uideret nō posse (quippe efferatis militia a-
 nimis) mitigandū ferocem populū armorum de-
 fuetudine ratus, Ianum ad infimū Argiletum indi-
 cem pacis belliq; fecit: apertus, vt in armis esse ciui-
 tatem, clausus, pacatos circa omnes populos signifi-
 caret. Bis deinde post Numae regnū clausus fuit, se-
 mel T. Manlio consule, post Punicum primū perfe-
 ctum bellum, iterū (quod nostrae aetati Dii dederūt
 vt uideremus) post bellū Actiacum, ab imperatore
 Caesare Augusto pace terra mariq; parata. Clauso eo,
 cum omniū circa finitimorū societate ac foederibus
 iunxisset animos, positis externorū periculorū cu-
 ris, ne luxuriarent ocio animi, quos metus hostium,
 disciplinaq; militaris cōtinuerat, omnium primum
 rem ad multitudinē imperitā, & illis seculis rudem,
 efficacissimam, Deorū metum iniciendū ratus est.
 Qui cum descendere ad animos sine aliquo cōmen-
 to miraculi nō posset, simulat sibi cum dea Aegeria
 congressus nocturnos esse: eius se monitu, quae ac-
 ceptissima Diis essent, sacra instituere, sacerdotes
 suos cuique Deorum praeficere, atq; omnium pri-

II. 178
 43
 V. C.
 39.

mum ad cursum lunæ in duodecim menses descri-
 bit annum. Quem, quia tricenos dies singulis men-
 sibus lunæ nō explet, defuntq; dies solido anno, qui
 solstitiali circumagitur orbe, intercalares mensibus
 interponendo, ita dispensauit, vt vigesimo quarto
 quoq; anno ad metam eandē solis, vnde orsi essent,
 plenis annorum omnium spaciis dies congruerent.
 Idem nefastos dies fastosq; fecit: quia aliquādo ni-
 hil cum populo agi, vtile futurum erat. Tum sacer-
 dotibus creandis animum adiecit: quanquam ipse
 plurima sacra obibat, ea maximè, quæ nunc ad Dia-
 lem flaminem pertinent. Sed quia in ciuitate belli-
 cosa plures Romuli quam Numæ similes reges pu-
 tabat fore, iturosq; ipsos ad bella, ne sacra regis vi-
 cis desererentur, flaminem Ioui assiduum sacerdo-
 tem creauit: insigniq; eū veste & curuli regia sella
 adornauit. Huic duos flamines adiecit: Marti vnū,
 alterum Quirino, Virginesq; Vestæ legit: Alba ori-
 undum sacerdotium, & genti conditoris haud alien-
 num. His, vt assidua templi antistites essent, stipen-
 dium de publico statuit: virginitate, aliisq; ceremoni-
 nis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duode-
 cim Marti Gradiuo legit: tunicæq; pictæ in signe de-
 dit, & super tunicam aneum pectori tegumen: coe-
 lestiaq; arma, quæ Ancilia appellantur, ferre, ac pet-
 vrbem ire canentes carmina cum tripudiis solenni-
 que saltatu iussit. Pontificem deinde Numa Marcium
 Marci filium ex patribus legit: eiq; sacra omnia scri-
 pta exsignataq; attribuit: quibus hostiis, quibus die-
 bus, ad quæ templa sacra fierent, atque vnde in eos
 sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoq; omnia
 publica priuataq; sacra, pontificis scitis subiecit, vt
 esset quo consultū plebs veniret: ne quid diuini iu-
 ris, negligendo patrios ritus, peregrinosq; asciscen-
 do tur-

rederetur. N
 theogogæ si
 panes edoce
 re quo vilo miffi
 ab ea emenda e
 in Aseruao die
 qua solentia la
 rando iudiciu
 amno aliamid ag
 affida miltens
 exlicite nomen
 frota imobretat
 legum ac poma
 cum ipse hom
 res formarent
 calta. Item po
 minium pacem
 ducti sunt, vt c
 deorum, violat
 diti ex opaco si
 quia se petiatis
 griffum dea
 quod earum
 na essent. & Co
 riuo flamines
 naque ad digito
 significantes sid
 dentis sacratum
 facta facientes,
 dicitur. Omnium
 fuit metela per on
 pois quam reg
 lina cū rta, ille
 xant. Romuli

turbaretur. Nec cœlestes modo caeremonias, sed iustitia quoque funebria, placandoque manes, vt idem pontifex edoceret, quæq; prodigia fulminibus, aliove quo viso missa suscipierentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus diuinis Ioui Elicio arâ in Auentino dicauit: deumque consuluit auguriis quæ suscipienda essent. Ad hæc consultanda procurandaq; multitudine omni a vi & armis cõuersa, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum, assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cœleste numen videretur, ea pietate omnium peccata imbuerat, vt fides ac iurandum, propulso legum ac poenarum metu, ciuitatem regerent. Et cum ipsi se homines in regis, velut vnici exëpli mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante castra urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiã adducti sunt, vt ciuitatem totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quæ mediũ ex opaco specus fons perenni rigabat aqua, quæ quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ inferebat, Camœnis eũ lucũ sacrauit, quod earum sibi concilia cum coniuge sua Argæria essent, & soli Fidei solenne instituit. Ad id sacrum flamines bigis curru arcuato vehi iussit, manique ad digitos vsque inuoluta rem diuinã facere significantes fidem tutandã sedemq; eius etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ Argæos pontifices vocant, dedicauit. Omnium tamen maximum eius operum fuit tutela per omne regni tempus haud minor pacis quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, ciuitatem auerunt. Romulus septem & triginta regnauit

Inter-
reg. 3.
T. III. 32

XXII

annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum
temperata & belli & pacis artib. erat ciuitas. Numæ
morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Ho-
stilium, nepotem Hostilii, cuius in infima arce clara
pugna aduersus Sabinos fuerat, regem populus ius-
sit: patres auctores facti. Hic non solum proximo regi
dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum gra-
tas viresq; tum auita quoq; gloria animum stimula-
bat. Senescere igitur ciuitatem ocio ratus, vndique
materiam excitandi belli quærebat. Forte euenit, vt
agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Roma-
no prædas inuicè agerent. imperitabat tum C. Clu-
lius Alba. Vtrinq; legati fere sub idem tēpus ad res
repetendas missi. Tullus præceperat suis, nequid pri-
us quam mandata agerent. satis sciebat negaturum
Albanum ita pie bellum indici posse. ab Albanis so-
cordius res acta, excepti hospitio ab Tullo blande-
ac benignè, comiter regis conuiuium celebrant. tū-
tisfer Romani & res repetiuerant priores, & negan-
ti Albano bellum in trigesimum diem indixerant.
Hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi
potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi omni-
um ignari, primum purgando terunt tempus. Se in-
uitos quicquam quod minus placeat Tullo, dictu-
ros, sed imperio subigi. res repetitū se venisse. ni red-
dantur, bellum indicere iussos. Ad hæc Tullus: Nunc
dantur, inquit, regi vestro, regem Romanū deos fa-
cere testes, vter prius populus res repetentes lega-
tos asperratus dimiserit, vt in eum omnes expetant
huiusce cladis belli. Hæc nunciant domum Albani.
Et bellū vtrinq; summa ope parabatur, ciuili simili-
mū bello, prope inter parentes natosq; Troianam
vtrinq; prolem, cum Launium ab Troia, ab Lau-
nio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Ro-
mani

XXIII

L
uni essent. Euen-
tibus modo di-
tum contini sunt
in agri Romanum
hanc plus quinque
dant. Tota Clu-
cula appellata est.
ratur adoleuit. I-
monum. Dictator
Irenum Tullus. Fero-
deorum nomen a
mon Albanam ex-
pium dicitur, ne-
fello cretita in
statum exiit. M-
hodie potest. T-
Tullo videt, pri-
felicem cong-
nihilominus ad-
timeant. Hæc et
rebantur. Iussos
bani. Postquā in
procerum in m-
banus inuicem ad-
petitæ sunt, & ex-
huic esse belli
in eadem pte re-
spicienda dicend-
tu viciniam; pop-
an perpeti. Interp-
qui bellum suscep-
erant. Illud et
res quæ circa no-

stani esse. Euentus tamen belli minus miserabilem dimicatione fecit: quod nec acie certatum est. & testis modo dirutis alterius urbis, duo populi in vnum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab Vrbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant. Fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque verustate abolerit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur. Dictator Albanus Metium Suffetium creat. Interim Tullus ferox praecipue morte regis, magnaque deorum numen ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dictitans, nocte praeritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stantius exciuit Metium: is ducit quam proxime ad hostem potest. Inde legatum praemissum nunciat Tullus iubet, priusquam dimicet, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quae nihilominus ad rem Romanam quam ad Albanam pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi inquit Albanus: iniurias, & non redditas res ex foedere que repetae sunt, & ego regem nostrum Cluilium causam huius esse belli audisse video: nec te dubito, Tulle, eadem parte ferre. Sed si vera potius quam dicta speciosa dicenda sunt: cupido imperii duos cognatos vicinorumque populos ad arma stimulat. neque recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem creauere. Illud te, Tulle, monitum velim: Hetrusca res quanta circa nos, teque maxime sit, quo propiores

-VIR-

vos, hoc magis scis, multum illi terra, plurimū mari
 pollut. Memor esto iam cum signum pugnae dabis,
 has duas acies spectaculo fore, vt fessos confectosq;
 simul victorem ac victum aggrediantur. Itaq; si nos
 dii amant, quoniam non contenti libertate certa,
 in dubiam imperii feruntq; aleam imus, ineamus
 aliquam viam, qua vtri vtris imperent, sine magna
 clade, sine multo sanguine vtriusq; populi decerni
 possit. Haud displicet res Tullio, quanquā tum indo-
 le animi, tum spe victoriae ferocior erat. Quarentib.
 vtrinq; ratio initur, cui & fortuna ipsa praeiuit ma-
 teriam. Forte in duob. tum exercitib. erāt tergemini
 fratres, nec a tate nec viribus dispares. Horatios
 Curiatiosq; fuisse satis constat, nec ferme res anti-
 qua alia est nobilior, tamē in re tam clara, nominū
 error manet, vtrius populi Horatii, vtrius Curiatii
 fuerint. auctores vtroq; trahunt, plures tamē inue-
 nio, qui Romanos Horatios vocent. hos vt sequar,
 inclināt animus. Cū tergemini agunt reges, vt pro
 sua quisq; patria dimicent ferro. ibi imperium fore,
 vnde victoria fuerit. nihil recusatur, tēpus & locus
 conuenit. Prius quam dimicarent, foedus istū inter
 Romanos & Albanos est, his legibus, vt cuius popu-
 li ciues eo certamine vicissent, is alteri populo cum
 bona pace imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ce-
 terum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum
 accepimus, nec vllius verustior foederis memoria
 est. Fecialis regem Tullum ita rogauit: Iubēsne me
 rex cum patre patrato populi Albani foedus ferre?
 iubente rege: Sagmina, inquit, te rex posco. Rex ait:
 Puram tollito Fecialis ex arce graminis herbam pu-
 ram attulit, postea regem ita rogauit: Rex, facisne
 me tu regium nūcium populi Romani Quiritium?
 vasa, comitesque meos? Rex respondit: Quod sine
 fraude

xxiv

fraude mea, populiq; Rom. Quiritum fiat, facio. Fe-
 cialis erat M. Valerius. is patre patrati Sp. Fulium fe-
 cit, verbera caput capillosque tangens (pater patria-
 tus ad iusiurandum patrandum, id est, faciendum
 fit) foedus, multisque id verbis, quae longo effata
 carmine non operae est referre, peragit. Legibus de-
 inde recitatis: Audi, inquit, Iupiter, audi paterpa-
 trate populi Albani, audi tu populus Albanus, ut illa
 palam prima postrema ex illis tabulis ceruae recita-
 ta sunt sine dolo malo, utiq; ea hic hodie rectissime
 intellecta sunt: illis legibus populus Romanus prior
 non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo
 malo, tu illo die Iupiter populum Romanum sic fe-
 rito, ut ego hunc porcum hodie feriam, tantoque
 magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Id ubi
 dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmi-
 na Albani, suumque iusiurandum per suum dicta-
 torem, suosque sacerdotes peregerunt. Foedere isto, **xxxv.**
 tergemini, sicut conuenerat, arma capiunt. Cum sui
 utrosque adhortarentur, deos patrios, patriam, ac
 parentes, quicquid ciuium domi, quicquid in exer-
 citu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus,
 feroces & sumpse ingenio, & pleni adhortantium
 vocibus, in medium inter duas acies procedunt.
 Confederant vtrinque pro castris duo exercitus,
 periculi magis praesentis quam curae expertes.
 Quippe imperium agebatur, in tam paucorum
 virtute atque fortuna positum. Itaque ergo ere-
 cti suspensique in minime gratum spectaculum,
 animo incenduntur. Datur signum: infensisque
 armis, velut acies, terni iuuenes magnorum
 exercituum animos gerentes concurrunt, nec his
 nec illis periculum suum, sed publicum impe-
 rium seruitiumque obuersatur animo, futuraque

ea deinde patrię fortuna, quam ipsi fecissent Vt primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perfringit, & neutro inclinara spe torpebat vox spiritusq;. Cõfertis deinde manibus, cum iam non motus tantum corporum, agitatioq; anceps telorum armorumq;, sed vulnera quoq; & sanguis spectaculo essent: duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis expirantes corruerunt. ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimis vice vnus, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, vt vniuersis solus nequaquam par, sic aduersus singulos ferox. ergo vt segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, vt quenq; vulnere affectum corpus finiret. Iam aliquantum spacii ex eo loco, vbi pugnatu est, aufugerat, cum respiciens vider magnis intervalis sequentes, vnum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu rediit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, vti opem ferant fratri, iam Horatius cęso hoste victor secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato pauentium solet, Romani adiuuat militem suum; & ille defungi prelio festinat. Prius itaq; quam alter qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium, conficit. Jamq; æquato Marte singuli supererāt, sed nec spe, nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant. alter fessum vulnere, fessum cursu trahēs corpus, victusq; fratrum ante se strage, victori obicitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exultans. Duos, inquit, fratrum Manibus dedi: tertium causam belli huiuscę, vt Romanus Albano impere

pen. l. b. M.
 imple derigit
 exparantes Ho
 quibus q. p. p. p.
 rum inde horum
 tantu, quippe im
 alienam Sepul
 citu. duo Roman
 Albei Romanam v
 parum est. Prius
 in Medio ex fere
 Tullus, vti iuueni
 eorum opera, si b
 creticius inde d
 ibat, ex gemina f
 quæ dispositi va
 portum Capenar
 ritus paladium
 soluit cines. & t
 appellat. M. uet
 tio sonorus in vi
 Stricto itaque
 figi puellam:
 sponsum, inqu
 que, oblitā par
 bit hostem. Attr
 que: sed recens m
 prius vna ad reg
 tope ad vulgus i
 prius tunc esse
 vltio hanc, qui
 ferendum legem
 Duomati perdit
 p. uocare. p. uoc

peret, dabo. Male sustinenti arma, gladium superne
 iugulo defigit, iacentem spoliat Romani ouantes
 ac gratulantes Horatium accipiunt eo maiore cum
 gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad sepultu-
 ram inde suorum nequaquam paribus animis ver-
 tuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis
 alienæ facti. Sepulchra extant, quo quisque loco ce-
 cidit. duo Romana vno loco propius Albam, tria
 Albanâ Romam versus, sed distantia locis, vt & pu-
 gnatum est. Prius quam inde digrederentur, rogant
 Metio ex fœdere ictò quid imperaret, imperat
 Tullus, vt iuuentutem in armis habeat, vsurum se-
 corum opera, si bellum cum Veientibus foret, ita
 exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius
 ibat, tergemina spolia præ se gerens: cui soror virgo,
 quæ desponsa vni ex Curiatis fuerat, obuia ante
 portam Capenam fuit. cognitoque super humeros
 fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat,
 soluit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuû
 appellat. Mouet feroci iuueni animum complora-
 tio fororis in victoria sua, tantoq; gaudio publico.
 Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, trans-
 figit puellam: Abi hinc cum immaturo amore ad
 sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum, viui-
 que, oblita patriæ. Sic eat quæcunq; Romana luge-
 bit hostem. Atrox visum id facinus patribus, plebi-
 que: sed recens meritum factò obstabat, tamen ra-
 ptus in ius ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingra-
 tique ad vulgus iudicii, ac secundum iudicium lup-
 plicii auctor esset, concilio populi aduocato: Dum-
 uiros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent
 secundum legem, facio. Lex horrendi criminis erat.
 Duumviri perduellionem iudicent. si a duumviris
 prouocarit, prouocatione certato. si vineent, caput

xxvi

34 T. LIVII DEC. I.
 34 obnubito: infelici arbori reſte ſuſpendito: verbera-
 34 to vel intra pomœrium, vel extra pomœrium. Hac
 34 lege Duumviri creati, qui ſe abſolvere nõ rebantur
 34 ea lege ne innoxii quidem poſſe, cum condemnaf-
 34 ſent, tum alter ex his: P. Horati, tibi perduellionem
 34 iudico, inquit, liſtor colliga manus. Acceſſerat li-
 34 ſtor, iniicibatq; laqueum. Tum Horatius, auctore
 34 Tullo, clemente legis interprete, Pronoco, inquit.
 34 Ita de prouocatione certatũ ad populum eſt. Moti
 34 homines ſunt in eo iudicio maxime P. Horatio pa-
 34 tre proclamante, ſe filii iure caſam iudicare: ni ita
 34 eſſet, patrio iure in filium animaduерſum fuiſſe.
 34 Orabat deinde, ne ſe, quem paulo ante cũ egregia
 34 ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent. Inter
 34 hæc ſenex iuuenem amplexus, ſpolia Curiatorum
 34 fixa eo loco, qui nũc Pila Horatia appellatur, oſten-
 34 tans: Hunc cene, aiebat, quem modo decoratum, o-
 34 uantemq; victoria incedentem vidiftis Quirites, cũ
 34 ſub furca vinſtum inter verbera & cruciatus videre
 34 poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme
 34 ſpectaculum ferre poſſent. I, liſtor, colliga manus,
 34 quæ paulo ante armatæ imperiũ populo Romano
 34 pepererunt. I, caput obnube liberatoris vrbis huius
 34 arbori infelici ſuſpẽde: verbera vel intra pomœriũ,
 34 mœrium, modo intra ſepulchra Curiatorum. Quo
 34 enim ducere hunc iuuenem poteſtis, vbi nõ ſua de-
 34 cora eum a tanta fœditate ſupplicii vindicent? Non
 34 tulit populus nec patris lachrymas, nec ipſius parem
 34 in omni periculo animum: abſolueruntq; admira-
 34 tione magis virtutis, quã iure cauſæ. Itaq; vt caedes
 34 manifeſta, aliquo tamen piaculo lueretur, impera-
 34 tum patri, vt filii expiaret pecunia publica. Is qui-
 34 buſdam piacularibus ſacrificiis factis, quæ deinde
 34 genti

genti Horati
 quæ capite auo
 tum ad iudice q
 nes ſenium ta
 quæ loco conue
 dno. Hoc diu
 quæ omnes mul
 vram ingeniu
 ſecta conſilia ha
 ſuæ populatum
 bobo pacem ſue
 ciuitati. animo
 ad bellum palat
 utat populos, ſu
 referant. Fiden
 ſocios ſenſuũ ad
 rum ad bellum
 aperte deſceſſer
 Alia accito co
 in, ad cõſuetud
 & Fidenas Vei
 Hi & in acie p
 in ſimitro Fi
 Tullus aduerſ
 banes contra A
 no non plus ani
 go, nec tranſire
 cutit inde viũ ſa
 tam aciem, ſuſci
 pus, ordines exp
 na tam detet, et
 eſſe Romanis,
 lantæ ſua ſocoru
 quæ ego auant

genti Horatia tradita sunt, transmissio per viam tigillo, capite adoperto, velut sub iugum misit iuuenem. id hodie quoque publice semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatia sepulchrum quo loco corruerat ista, constructum est saxo quadrato. Nec diu pax Albana mansit inuidia vulgi, quod tribus militibus, fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit. & quoniam recta consilia haud bene euenerant, prauis reconciliare popularium animos cepit. Igitur ut prius in bello pacem, sic in pace bellum querens, quia suae ciuitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam, atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditione referuat. Fidenates colonia Romana, Veientibus sociis consilium assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenae aperte descissent, Tullus Metio, exercitusque eius ab Alba accito, contra hostes ducit. vbi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tuere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus aduersus Veientem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albanus non plus animi erat quam fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensum ad montes succedit. inde vbi satis subsisse sese ratus est, erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quae fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu fenserunt. inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in

xxvii.

re trepida duodecim vocit Salios, fanaq; Pallori ac
 Pauri. Equitem clara increpans voce, vt hostes ex-
 audirent, redire in prælium iubet: nihil trepidatio-
 ne opus esse: suo iussu circumduci Albanum exerci-
 tum, vt Fidenarium nuda terga inuadat, idem imperat,
 hastas equites erigere iubet. Id factum, magna
 parti peditum Romanorum conspectum abeun-
 tis Albani exercitus interfecit. qui viderant, id
 quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnat.
 Terror ad hostes transit, & audiuerant clara voce
 dictum, & magna pars Fidenarium, vt qui coloni
 additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque ne
 subito ex collibus decursu Albanorum in tercluden-
 tur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fu-
 soque Fidenarium cornu, in Veientè alieno pauore
 percussum ferocior redit. nec illi tulere impetum,
 sed ab effusa fuga flumè obiectum a tergo arcebat.
 Quo postquam fuga inclinauit, alii arma foede ia-
 stantes, in aquam cæci ruebant: alii, dum cunctan-
 tur in ripis, inter fugæ pugnaq; consilium oppressi,
 non alia ante Romana pugna atrocior fuit. Tum
 Albanus exercitus spectator certaminis, deductus
 in campos. Metius Tullo deuictos hostes gratula-
 tur. Contra Tullus Metium benigne alloquitur:
 quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris
 iungere iubet: sacrificium iustale in diem poste-
 riorum parat. Vbi illuxit, paratis omnibus, vt assolet,
 vocari ad concionem vtrunq; exercitum iubet.
 præcones ab extremo orsi, primos exciuiere Alba-
 nos. hi nouitate etiam rei moti, vt regem Romanum
 concionantem audirent, proximi constiterunt, et
 composito armata circumdatur Romana legio. cen-
 turionibus datum negocium erat, vt sine mora im-
 peria exequerentur. Tum ita Tullus inquit: Romanis
 si va-

xxviii

si vnquam ante alias vilo in bello fuit, quod primū
 diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra i-
 psorum virtuti, hesternum id pralium fuit. dimica-
 tum est enim non magis cum hostibus, quam (qua
 dimicatio maior ac periculosior est) cum proditio-
 ne ac perfidia sociorū: nam, ne vos falsa opinio te-
 neat, iniussu meo Albani subiere ad mōtes: nec im-
 perium illud meum, sed consilium, & imperii simu-
 latio fuit, vt nec vobis ignorantib. deserui vos, auer-
 teretur a certamine animus: & hostibus circumue-
 niri se ab tergo ratis, terror ac fuga iniiceretur. Nec
 ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. du-
 cem secuti sunt: vt & vos, si quo ego inde agmē de-
 clinare voluissē, fecissetis. Metius ille est ductor i-
 tineris huius, Metius idem huius machinator belli,
 Metius fœderis Romani Albanique ruptor. audeat
 deinde talia alius, nisi in hūc insigne iam documen-
 tum mortalibus dederō. Centuriones armati Me-
 tium circumfistūt. rex caetera, vt orsus erat, peragit:
 Quod bonum, faustum, felixque sit populo Roma-
 no, ac mihi, vobisque Albani, populum omnem Al-
 banum Romam traducere in animo est: ciuitatem
 dare plebi, primores in patres legere: vnam urbem,
 vnam republicam facere, vt ex vno quondam in
 duos populos diuisa Albana res est, sic nunc in vnū
 redeat. Ad hęc Albana pubes inermis ab armatis se-
 pta, in variis voluntatibus, communi tamen metu
 cōgente, silentium tenet tum Tullus: Meti Suffeti,
 inquit, si ipse discere posses fidem ac fœdera serua-
 re, viuo tibi ea disciplina a me adhibita esset. nunc
 quoniam tuū insanabile ingenium est, tu tuo sup-
 plicio doce humanum genus, ea sancta credere, que
 a te violata sunt. vt igitur paulo ante animum inter
 Fidenatem Romanamq; rem ancipitem gessisti, ita

iam corpus passim distrahendum dabis. Exinde du-
 bus ad motis quadrigis, in currus eorum distentum
 alligat Metium. deinde in diuersum iter equi con-
 citati, lacerum in vtroq; curru corpus, quā inhæ-
 rant vinculis membra, portantes. auertere omnes
 a tanta foeditate spectaculi oculos. Primum, vlti-
 mumq; illud supplicium apud Romanos exempli
 parum memoris legum humanarum fuit: in aliis
 gloriari licet, nulli gentiū mitiores placuisse poenas.

XXIX

Inter hæc iam præmissi Albam erant equites, qui
 multitudinē traducerent Romam. legiones deinde
 ductæ ad diruendam urbem, quæ vbi intrauere por-
 tas, non quidem fuit tumultus ille, nec pauor, qua-
 lis captarum esse urbium solet, cum effractis portis,
 stratibus ariete muris, aut arce vi capta, clamor hos-
 tilis & cursus per urbem armatorum omnia ferro
 flammæq; miser: sed silentium triste ac tacita mœ-
 stitia ita defixit omnium animos, vt præ metu obli-
 ti quid relinquerent, quid secum ferret, deficiente
 consilio, rogitantesq; alii alios, nunc in liminibus
 starent, nunc errabundi domos suas vltimum illud
 visuri peruagarentur. Vt vero iam equitum clamor
 exire iubentium instabat, iam fragor testorum quæ
 diruebantur, vltimis urbium partibus audiebatur, pul-
 uisq; ex distantibus locis ortus, velut nube inducta
 omnia impleuerat: raptim quibus quisq; poterat elati-
 tis, cum Larem ac Penates, testasq; in quibus natus
 quisq; educatusq; esset, relinquentes exirent, iam
 continens agmen migrantium impleuerat vias, &
 conspectus aliorum mutua miseratione integrabat
 lachrymas: vocesq; etiam miserabiles exaudiebantur,
 mulierū præcipue, cum obsessa ab armatis tem-
 pla augusta præterirent, ac velut captos relinqueret
 deos. Egredis urbem Albanis, Romanus passim pu-
 blica

blica priuataq; omnia testa adæquat solo, vnaque
 hora quadringentorū annorū opus, quib. Alba ste-
 terat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen deūm
 (ita enim edictū ab rege fuerat) temperatū est. Ro-
 ma interim crescit Albe ruinis: duplicatur ciuium
 numerus: Cælius additur vrbi mons: &, quo fre-
 quentius habitaretur, eam sedē Tullus regia capit,
 ibiq; deinde habitauit. Principes Albanorum in pa-
 tres, vt ea quoq; pars reipublice cresceret, legit: Tul-
 lios, Seruilios, Quintios, Geganos, Curiatios, Cloe-
 lios. templumq; ordini ab se aucto curiā fecit, quæ
 Hostilia vsq; ad patrū nostrorum ætatem appellata
 est: & vt omnium ordinū virib. aliquid ex nouo popu-
 lo adiceretur, equitum decem turmas ex Albanis
 legit. legiones & veteres eodem supplemēto exple-
 uit, & nouas scripsit. Hac fiducia virū Tullus Sabinis
 bellum indicit, genti ea tempestate secundum
 Hetruscos opulentissimæ viris armisq;. vtrinq; ini-
 iuriæ factæ, ac res nequicquā erant repetitæ. Tullus
 ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores
 Romanos comprehensos querebatur: Sabinos suos
 prius in lucū cōfugisse, ac Romæ retentos. Hæ causæ
 belli ferebantur. Sabinos haud parum memores, &
 suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, &
 Romanam rem nuper etiam adiectione populi Al-
 bani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia.
 Hetruria erat vicina, proximi Hetruscorum Veien-
 tes. inde ob residuas bellorū iras maxime sollicitatis
 ad defectionem animis, voluntarios traxere. &
 apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces
 valuit, publico auxilio nullo adiuti sunt. valuitque
 apud Veientes (nā de cæteris minus mirū est) pacta
 cum Romulo induciarū fides. Cum bellum vtrinq;
 summa ope pararent, vertique in eo res videretur,

vtri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum
 Sabinum transire. pugna atrox ad sylvam Malicu-
 sam fuit: vbi & peditum quidem robore, caeterum
 equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies va-
 luit. ab equitibus repente inuectis turbati ordines
 sunt Sabinorum. nec pugna deinde illa consistere, nec
 fuga explicari sine magna caede potuit. Deuictis Sa-
 binis, cum in magna gloria manisset; opibus regnum
 Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatum regi pa-
 tribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse: quod
 cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigi-
 um, in conspectu haud aliter quam cum grandine
 venti glomeratam in terras agunt, crebri cecide-
 re caelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem
 ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Alba-
 ni facerent, quae velut diis quoque simul cum patria
 relictis, oblivioni dederant: & aut Romana sacra
 susceperant, aut fortunae (ut fit) ob irati cultum reli-
 querant deum. Romanis quoque ab eodem prodigi-
 o Nouendiale sacrum publice susceptum est: seu
 voce caelesti ex Albano monte missa (nam id quoque
 traditur) seu aruspicum monitu, mansit certe solenne,
 ut quandocumque idem prodigium nunciaretur,
 feriae per novem dies agerentur. Haud ita multo post
 pestilentia laboratum est. unde cum pigritia mili-
 tandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a
 bellicoso rege: salubrior etiam credente militum
 quam domi iuuenum corpora esse, donec ipse quo-
 que longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo
 facti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces,
 ut qui nihil ante ratus esset minus regium, quam
 sacris dedere animum, repente omnibus, magnis
 parvisque; superstitionibus obnoxius degeret, religio-
 nibusque; etiam populum impleceret. Vulgo iam ho-
 mines

Tullus in agrum
 sylvarum Males
 bore, ceterum
 nana acies
 turbati oculi
 illa cōstita
 uit. Deuisti
 q; opibus regi
 ciatum regi
 ib; pluuieque
 feridum p
 cum grat
 int; crebri
 orem inge
 tu sacra A. l
 ul cum pat
 Romana fer
 rati cultum
 odem pop
 eptum est
 (nam id qua
 nit certe loc
 m nunciare
 ita multo po
 m pigritia m
 quies dabat
 edente mil
 donec ipse qu
 us. Tunc ad
 rus illi feroc
 egium, quan
 nibus, mag
 egeret, reliq
 Vulgo iam h
 ma

mines eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat, requirentes, vnam opem agris corporibus reliquam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt volentem Commentarios Numæ, cum ibi quædam occulta solennia sacrificia Ioui Elicio facta inuenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite inutum aut curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Iouis sollicitati praua religione fulmine ipsum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta. Mortuo Tullo, res, vt institutum iam inde ab initio erat, ad patres redierat, hiq; inter regem nominaverunt: quo comitia habente, Ancum Martium regem populus creavit: patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos filia ortus, Ancus Martius creatus, qui vt regnare cœpit, & auita gloriæ memor, & quia proximum regnum cætera egregium ab vna parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prauè cultis, longeq; antiquissimum ratus sacra publica, vt ab Numa instituta erant, facere: omnia ea ex Cōmentariis regis pontificis maximum in albū relata, proponere in publico iubet. inde & ciuibus oculi cupidis, & finitimis ciuitatibus facta spes in aui mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante iustum fœdus erat, sustulerant animos. & cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt, desidem Romanum regem inter facella & aras acturū esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: & præterquam quod aui regno magis necessariam fuisse pacem credebatur, cum in nouo, tum feroci populo, etiam quod

xxxii.

4. rex
 24.
 V. C.
 114.

illi contigisset ocium, sine iniuria id se haud facile
 habiturum: tentari patientiam, & tentatam conte-
 mni: temporaq; esse Tullo regi aptiora quam Nu-
 ma: vt tamen, quoniam Numa in pace religiones
 instituisset, a se bellicæ ceremoniæ proderetur: nec
 gererentur solum, sed etiam indicerentur bella ali-
 quo ritu: ius ab antiqua gente Æquicolis, quod nūc
 „ faciales habent, describit, quo res reperuntur. Le-
 „ gatus vbi ad fines eorum venit, vnde res repetun-
 „ tur, capite velato (filum lanæ velamen est) Auditu-
 „ piter, inquit, audite fines (cuiuscunq; gentis sunt,
 „ nominat) audiat fas, ego sum publicus nuncius po-
 „ puli Romani, iuste pieq; legat^r venio, verbisq; meis
 „ fides sit. Peragit deinde postulata, inde fouem tellē
 „ facit: Si ego iniuste, impieq; illos homines, illa que
 „ res dedit populo Romano mihiq; exposco, tum
 „ patriæ compotem me nunquam finas esse. Hæc, cū
 „ fines suprascaudit, hæc, quicunq; ei primus vir ob-
 „ uisus fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum in-
 „ gressus, paucis verbis carminis, cōcipiendiq; iurifur-
 „ ranti mutatis, peragit. si non deduntur quos expo-
 „ scit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes
 „ sunt) peractis, bellum ita indicit: Audi Iupiter, & tu
 „ Iuno. *Quirine*, diique omnes cœlestes, vosq; terre-
 „ stres, vosq; inferni audite: Ego vos testor, populum
 „ illum (quicunq; est, nominat) iniustum esse, neq;
 „ ius persoluerē. sed de istis rebus in patria maiores
 „ natu consulēmus, quo pacto ius nostrum adipisca-
 „ mur. Cum is nuncius Romam ad consulendum re-
 „ dit, confestim rex his ferme verbis patres consule-
 „ bat: Quarum rerum, litium, causarum condixit pa-
 „ terpatratus populi Romani *Quiritium* patripatrati-
 „ to priscorum Latinorum, hominibusq; Priscis Lati-
 „ nis, quas res nec dederunt, nec soluerunt, nec fece-
 „ runt,

runt, quas res dari, fieri, solui oportuit, dic, inquit ei
 quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tū
 ille: Puro piog; duello quarendas cenfeo, itaq; cō-
 sentio confiscoque. Inde ordine alii rogabantur,
 quandoq; pars maior eorum qui aderant, in eandē
 sententiam ibat, bellum erat consensu fieri soli-
 tum, vt facialis hastam ferratam, sanguineam aut
 præustam ad fines eorum ferret, & non minus trib.
 puberibus præsentibus diceret: Quod populi pri-
 scorum Latinorum, homineve prisçi Latini aduer-
 sus populum Romanum Quiritium fecerunt, deli-
 querunt, quod populus Romanus Quiritium bel-
 lum cum prisçis Latinis iussit esse, senatusque popu-
 li Romani Quiritium censuit, consensit, constituit,
 vt bellum cum prisçis Latinis fieret: ob eam rem e-
 go, populusque Romanus populis prisçorum Lati-
 norum, hominibusq; prisçis Latinis bellum indico-
 facioq;. Id vbi dixisset, hastam in fines eorum emit-
 tebat. Hoc tū modo ab Latinis repetita res, ac bel-
 lum indictum: moremque eum posterii acceperunt.
 Ancus deman data cura sacrorum flaminibus, sacer-
 dotibusq; aliis, exercitu nouo conscripto, profectus
 Politorium urbem Latinorum, vi cepit: secutusque
 morem regum priorum, qui rem Romanam au-
 xerant hostib. in ciuitatem accipiendis, multitudi-
 nem omnem Romanam traduxit, & cum circa pala-
 tium sedem veteres Romani, Sabini Capitoliū atq;
 arcem, Coelium montem Albani impleissent: Auen-
 tinum nouæ multitudini datum. additi eidē haud ita
 multo post, Tellenis Ficanaque captis, noui
 ciues. Politorium inde rursus bello repetitum,
 quod vacuum occupauerant prisçi Latini. eaque
 causa diruendæ vrbs eius fuit Romanis, ne ho-
 stium semper receptaculum esset. Postremo omni
 bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi

xxxiii

Marte incerto, varia victoria pugnatum est. nam &
 vrbs tuta munitionibus præsidioque firmata valido
 erat. & castris in aperto positis, aliquoties exercitus
 Latinus cominus cum Romanis signa contulerat.
 Ad vltimum omnibus copiis connixus Ancus, acie
 primum vincit, inde ingenti præda potitus, Romam
 redit: tum quoq; multis millibus Latinorum in ci-
 uitatem acceptis, quibus vt iungeretur Palatio A-
 uentinum, ad Murtiæ datæ sedes. Ianiculum quoq;
 adiectum, nō inopia loci, sed ne quando ea arx ho-
 stium esset, id non muro solum, sed etiam ob com-
 moditatem itineris ponte sublicio, tum primum ia
 Tiberi facto, coniūgi vrbi placuit. Quiritium quo-
 que fossā, haud paruum munimentum à planiorib.
 aditu locis, Anci regis opus est. ingenti incremento
 rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum,
 discrimine recte an perperam facti consulo, facino-
 ra clandestina fierent, carcer ad terrorem increfci-
 tis audaciæ media vrbe imminens foro ædificatur.
 Nec vrbs tantum hoc rege creuit, sed etiam ager, si-
 nefq; : sylua Mæsia Veientibus adempta, vsq; ad ma-
 re imperium prolatum. & in ore Tiberis hostia vrbs
 condita: salinæ circa factæ: egregieque rebus bello
 gestis, ædes Iouis æretii amplificata. Anco regnate,
 Lucumo vir impiger, ac diuitiis potens, Romam
 commigravit, cupidine maxime ac spe magni hono-
 ris, cuius adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoq;
 peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat.
 Damarathi Corinthii filius erat. qui ob seditiones
 domo profugus, cum Tarquiniis forte confedisset,
 vxore ibi ducta, duos filios genuit. nomina his, Lu-
 cumo atque Aruns fuerunt: Lucumo superfuit patri
 bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater
 moritur, vxore grauida relicta. nec diu manet su-
 perstes

XXXIV

peder filio p
 con fere, imm
 te, pueri poti
 tum nato ab
 canon contra
 uia am anim
 niam Tanquil
 cium quibus
 inquit. per
 eade nomen o
 ad obitac, in
 modo vrum, h
 grandi ab Tarq
 mrum vñ, in n
 que ea virtute
 diturus vno re
 in regnum. Ni
 matre ortum,
 facile peritad
 niu matema ta
 bus, commigra
 tum erat ibi
 fufpitiis dem
 carpeni cū
 ministerio di
 salibus adit.
 Tanquil, peri
 dngorum mali
 vrum libere
 mactia veniti
 ad quilibet
 pñtione ad
 gubemac, leo
 ezualioque ib

perstes filio pater: qui cum ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis, decessisset, puero post aui mortem in nullam sortem bonorum nato: ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra omnium heredi bonorum, cum diuitiæ iam animos facerēt, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis in quibus nata erat, humiliora fineret. ea cū inuupisset, spernentibus Hetruscis Lucumonem exule aduena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam charitatis, dummodo virum honoratum videret, consilium mirandi ab Tarquinii cepit. Roma est ad id potissimum visa, in nouo populo, vbi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro, regnasse Tatium Sabinum: accersitum in regnum Numam a Curibus; & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque vna imagine Numæ esse: facile persuadet, vt cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum vxore, aquila suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentū cū magno clangore volitans, rursus velut ministerio diuinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium lata dicitur Tanaquil, perita, vt vulgo Hetrusci, celestium prodigiorum mulier. excelsa & alta sperare complexa virum iubeteam alitem ea regione cœli, & eius dei nunciam venisse: circa summum culmen hominis auspiciū fecisse: leuasse humano superpositum capiti decus, vt diuinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque, secum portantes, vrbe in ingressi sunt: domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscū

edidere nomen. Iam & Romanis conspicuum eum
 nouitas diuitiaq; faciebant, & ipse quoque fortun-
 nam, benigno alloquio comitate inuitandi, benefi-
 ciumque quos poterat sibi conciliando, adiuuabat:
 donec in regiam quoq; de eo fama perlata est, no-
 titiamq; eam breui apud regem liberaliter dextre-
 que obeundo officia, in familiaris amicitiae addu-
 xerat iura, vt publicis pariter ac priuatis cōsiliis be-
 llo domiq; interesset: & per omnia expertus, postro-
 mo tutor etiam liberis regis testamento institue-
 retur. Regnauit Ancus annos quatuor & viginti,
 cuiuslibet superiorum regum belli pacisq; & artibus
 & gloria par. Iam filii prope puberem aetatem e-
 rant. eo magis Tarquinius instare, vt quamprimū
 comitia regi creando fierent: quibus indictis, sub
 tempus pueros venatum ablegauit. isq; primus &
 petisse ambitiose regnum & orationem dicitur ha-
 buisse ad conciliandos plebis animos compositam.
 Cum se non rem nouam petere, quippe qui nō pri-
 mus, quod quisquā indignari mirariue possit, sed
 tertius Romae peregrinus regnum affectet: & Ta-
 tium non ex peregrino solum, sed etiam ex hōe
 regem factum: & Numam ignarum vrbis, non pe-
 tentem in regnū vltro accitum: se ex quo sui potēs
 fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus
 commigrasse: maiorem partem aetatis eius, qua ci-
 uilibus officiis fungantur homines, Romae se quam
 in veteri patria vixisse. domi militiaeque sub haud
 poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se
 iura, Romanos ritus didicisse, obsequio & obserua-
 tia in regē cum omnibus, benignitate erga alios cū
 rege ipso certasse. Hæc cum haud falsa memorantē,
 ingenti consensu populus Romanus regnare iussit.
 Ergo virum cætera egregium, secuta, quam in pe-
 tendo

5. rex

37. An.

V. C.

338.

XXXVI.

tendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. ne minus regni sui firmandi, quam augenda: reipublica memor, centum in patres legit, qui deinde minorum gentium sunt appellati. factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appollas vi cepit: praedaque inde maiore quam quanta belli fama fuerat, reuocata, ludos opulentiùs instructiusque quam priores reges fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca diuisa patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. Spectauere, furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesque; ex Hetruria maxime acciti: solennes deinde annui mansere ludii. Romani magnique, varie appellati, ab eodem rege & circa forum priuatis adificanda diuisa sunt loca: porticus, tabernaque; facta. muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum coeptis interuenit. adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obuiam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset: itaque trepidatum Romae est, & primo dubia victoria, magna utrinque eade pugnatum est. reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spacio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnenses, Titienenses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Accius Nauis inclutus ea tempestate augur, neque mutari neque nouum constitui, nisi aues addixissent, posse, ex eo ira regi mota, eludensque artem (ut ferunt) Agedum, inquit, diuine, tu inaugura, si erine

XXXVI

possit quod nunc ego mente concipio. cum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: Atqui hoc animo agitaui, inquit, te nouacula coram discissurum. cape hæc, & perage quod aues tuæ fieri posse portendunt. Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii, capite velato, quo in loco res acta est, in comitio in gradibus ipsis ad læuam curiæ fuit cotem quoq; eodem loco sita fuisse memorant, vt esset ad posteros miraculi eius monumentum. Auguriis certe, sacerdotioq; augurum tantus honos accessit, vt nihil belli, domiq; postea nisi auspicio gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, vbi aues non admittissent, dirimerentur. Neq; tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutauit, numero tantum alterum adiecit, vt mille & CCC. equites in tribus centuriis essent. posteriore modo sub iisdem nominibus qui additi erant, appellati sunt, quas nunc, quia copiarum aucta, iterum cum Sabinis configitur, sed præterquam quod viribus creuerat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa iacentem, ardentem in flumen conicerent: ventoq; iuuante accensa ligna, & pleraq; in ratibus impacta, subleuatis cum hærent, pontem incendunt. ea quoq; res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugam impedit. multiq; mortales, cum hostem effugissent, in flumine ipso perire: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius penam quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. vtrinq; ab cornibus positos, cum iam pelleretur media pedirum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, vt non

XXXVII

siite-

fterent modo Sabinas legiones ferociter instantes
 cedentibus, sed subito in fugam verterent. montes
 effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere. ma-
 xima pars, vt ante dictum est, ab equitib. in flumen
 acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus,
 prada captiuisq; Romam missis, spoliis hostiū (vo-
 tum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, per-
 git porro in agrum Sabinum exercitū inducere, &
 quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius
 sperare poterant: tamen quia cōsulendi res nō da-
 bat spacium, iere obuiam Sabini tumultuario mili-
 te. iterumq; ibi fusi, perditis iam propē rebus, pacē
 petiere. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri
 erat, Sabinis ademptū. Egerius (fratris hic filius erat
 regis) Collatiz in praesidio relictus. deditoq; Colla-
 tinos ita accipio, eamq; deditiois formulam esse.
 Rex interrogauit: Estisne vos legati oratoresque
 missi a populo Collatino, vt vos, populumq; Colla-
 tinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus
 in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumq; Col-
 latinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, v-
 tensilia, diuina humanaq; omnia, in meā populiq;
 Romani ditionem? Deditimus. At ego recipio. Bello
 Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam
 rediit. inde priscais Latinis bellum fecit. vbi nusquā
 ad vniuersā rei dimicationē ventum est, ad singula
 oppida circumferendo arma, nomen omne Latinū
 domuit. Corniculū, Ficulnea vetus, Cameria, Cruc-
 stumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, ha-
 beat, priscais Latinis, aut qui ad Latinos descecerant, ca-
 pta oppida. pax deinde est facta. Maiore indē anti-
 quo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesse-
 rat bella, vt non quietior populus domi esset, quam
 militia fuisset. nā & muro lapideo, cuius exordium

D

XXXIII

operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quam
 nodum munierat, cingere parat: & infima urbis lo-
 ca circa forum, aliasq; interiectas collib. conualles,
 quia ex planis locis haud facile euehebant aquas,
 cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccit: & aream
 ad ædem in Capitolio Iouis, quam vouerat bello
 Sabino, iam præfagiente animo futuram olim am-
 plitudinem loci, occupat fundamentis. Eo tempo-
 re in regia prodigium visu euehuque mirabile
 fuit. Pueri dormienti, cui Seruio Tullio nomen
 fuit, caput arfisse ferunt multorum in conspectu.
 plurimo igitur clamore inde ad tanta rei miracula
 orto, excitum regem. & cum quidam familiarium
 aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentis
 sedatoque iam tumultu, moueri vetuisse puerum,
 donec sua sponte experrectus esset. mox cum som-
 no & flammam abiisse. Tum abducto in secretis
 viro Tanaquil: Videsne tu puerum hunc, inquit,
 quem tam humili cultu educamus? scire licet hunc
 lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præ-
 sidiumque regis afflictae proinde materiem inge-
 nis publice priuatimque decoris, omni indulgentia
 nostra nutriamus. inde puerum liberum loco ex-
 ptum haberi, erudiri que artibus, quibus ingenia ad
 magna fortune cultum excitantur. Euenit facile,
 quod diis cordi esset. iuuenis euasit vere in dolis re-
 gis: nec, cum quaereretur gener Tarquinio, quil-
 quam Romanæ iuuentutis vlla arte conferri potu-
 it. filiamque ei suam rex despondit. Hic quacun-
 de causa tantus illi honos habitus credere prohibet
 serua natum eum, paruumque ipsum seruuisse. coram
 magis sententia sum, qui Corniculo capto, Serui
 Tullii, qui princeps in illa vrbe fuerat, grauidam vi-
 ro occiso vxorem, cum inter reliquas captiuas co-
 gnita esset, ob vnicam nobilitatem ab regina Ro-

mana prohibitam ferunt seruitio, partum Romæ e-
didisse in Prisci Tarquiniū domo. inde tanto bene-
ficio & inter mulieres familiaritatem auctam, &
puerum vrin domo a paruo eductum, in charitate
atq; honore fuisse. fortunam matris, quod capta pa-
tria in hostium manus venerit, vt serua natus cre-
deretur, fecisse. Duodequadagesimo ferme anno
ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud re-
gem modo, sed apud patres plebemq; longe maxi-
mo honore Seruius Tullius erat. Tū Anci filii duo
estī antea semper pro dignissimo habuerant, se pa-
trio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ ad-
uenam, non modo vicina, sed ne Italicę quidē stir-
pis: tū impēsius his indignitas crescere, si ne ab Tar-
quinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps
inde porro ad seruitia caderet: vt in eadem ciuitate
post centesimum fere annum, quam Romulus deo
prognatus, deus ipse tenue rit regnū, donec in ter-
ris fuerit, id Seruius serua natus possideat. tum cō-
mune Romani nominis, tū præcipue id domus suæ
dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salua, nō mo-
do aduenis, sed seruis etiam regnum Romæ pate-
ret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt,
sed & iniuriæ dolor in Tarquiniū ipsum magis
quā in Seruiū eos stimulabat: & quia grauior vltor
cædis, si superesset, rex futurus erat, quam priuatus:
tum Seruiū occiso, quemcunque alium generum
delegisset, eundem regni hæredem facturus vide-
batur. ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus
duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus con-
fueri erant vterque agrestibus ferramentis, in ves-
tibulo regis quam potuere tumultuosissime
specie rixæ in se omnes apparitores regis conuer-
tunt. inde cū ambo regē appellarent, clamorq; eorū

penitus in regiam peruenisset, vocati ad regem
 pergunt. primo uterq; vociferari, & certatim alter
 alteri obstrepere. coerciti a licitore, & iussi in vicem
 dicere, tandem obloqui desistunt. vnus rem ex cō-
 posito orditur. dum intentus in eum se rex totus a-
 uerteret, alter elatam securim in caput deiecit: re-
 lictoq; in vulnere telo, ambo se foras eiiciunt. Tar-
 41. quinium moribundum cum qui circa erāt excep-
 sent, illos fugientes licitores comprehendunt. cla-
 mor inde, concursusq; populi mirantium quid rei
 esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam iu-
 bet, arbitros eiicit: simul quæ curando vulneri opus
 sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat simul
 si destituat spes, alia præsidia molitur. Seruio pro-
 pere accito cum pene exanguem virum ostēdisset,
 dextrā tenens, orat ne inultā mortē foci, ne sociā
 inimicis ludibrio esse sinat. Tuum est, inquit, Serui,
 si vir es, regnum: non eorū qui alienis manibus pe-
 sumum facinus fecere. erige te, deosq; duces seque-
 re, qui clarum hoc fore caput diuino quondam cir-
 cūfuso igni portenderunt. nunc te illa cœlestis ex-
 ceter flamma. nunc expergiscere vere. & nos pere-
 grini regnauius. qui sis, non vnde natus sis repu-
 ta si tua te subita consilia torpent, ac tu mea consi-
 lia sequere. Cum clamor impetusq; multitudinis
 vix sustineri posset, ex superiore parte ædiū per fe-
 nestras in nouam viam versas (habitabat enim rex
 ad Iouis Statoris) populum Tanaquil alloquitur,
 iubet bono animo esse: sopitum fuisse regem subi-
 to ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse: iam
 ad se redisse: inspectum vulnus absterfo cruore, om-
 nia salubria esse. considerare propediem ipsum eos
 visuros. Interim Seruio Tullio iubere populum di-
 sto audientem esse: cum iura redditurum, obitu-
 rumq;

rumq; alia regis munia. Seruius cum trabea & li-
 toribus prodiit: ac sede regia sedens alia decernit,
 de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque
 per aliquot dies, cum iam expirasset Tarquinius, ce-
 lata morte per speciem aliena fungenda vicis, suas
 opes firmavit. tum demum palam facta ex com-
 ploratione in regia orta, Seruius praesidio firmo mu-
 nitus, primus iniussu populi, voluntate patrū regua-
 uit. Anci liberi iam tum comprehensis sceleris min-
 istris, vt viuere regem, & tantas esse opes Seruii
 nunciatum est, Sueslā Pompeiam exulatum ierāt.
 Nec iam publicis magis auxiliis Seruius, quam pri-
 uatis manire opes. & ne qualis Anci liberū ani-
 mus aduersus Tarquinium fuerat, talis aduersus se
 Tarquinū liberū esset, duas filias iuuenibus regi-
 ſis, Lucio atq; Arunci Tarquinius, iungit. nec rupit
 tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin in-
 uidia regni etiam inter domesticos insida omnia
 atq; infesta faceret. Peropportune ad presentis qui-
 etem status bellum cum Veientibus (iam enim in-
 ducij exierant) iactisq; Hetruscis sumptū in eo bello
 & virtus & fortuna enituit Tullii. fusoq; ingenti
 hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu
 plebis animis periclitaretur, Romam rediit. aggre-
 diturque inde pacis longe maximum opus, vt quē-
 admodum Numa diuini author iuris fuisset, ita Ser-
 uium conditorem omnis in ciuitate discriminis,
 ordinumque quibus inter gradus dignitatis, fortu-
 naeque aliquid interlucet, posteris fama ferrent. Cē-
 sum enim instituit, rem saluberrimam tanto futu-
 ro imperio: ex quo bellis, pacisq; munia non viritum,
 vt ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. tum
 classes, centuriasq; & hunc ordinem ex cēsu descri-
 pit, vel paci decorum, vel bello. Ex iis, qui centum

6. rex

44.

U.C.

176.

42.

43.

milliū eris, aut maiorem censum haberent, LXXX confecit cēturias, quadragenas seniorum ac iuniorum. Prima classis omnes appellati, seniores, ad vrbis custodiam vt praesto essent: iuuenes, vt foris bella gererent. Armā his imperata, galea, clypeus, ocrea, lorica, omnia ex aere: haec vt tegumēta corporis essent: tela in hostem, hastaq; & gladius. additū huic classi duā fabrūm centuriā, quā sine armis stipendia facerent. datum munus, vt machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centū vsq; ad quinquē & septuaginta millium censum instituta. & ex his senioribus, iunioribusq; viginti conscripta centuriā: arma imperata, scutum pro clypeo, & praeter lorica omnia eadem. Tertiē classis millium quinquaginta censum esse voluit, totidem centuriā & haec, eodemque discrimine aetati facte: nec de armis quicquā mutatum, ocrea tantū adempta. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidē centuriā facte: arma mutata, nihil praeter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriā triginta facta. fundas, lapidesq; missiles hi secum gerebant. in his accensi cornicines, tibicinesq; in tres cēturias distributi. vndecim millibus haec classis cōsebatur. hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde vna cēturia facta est in munis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoq; equitum ex primorib. ciuitatis X I I. scripsit centurias. sex itē alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia aëris ex publico data: & quib. equos alerent, vidua attributa, quae bina millia aëris in annos singulos penderent. haec omnia in dices a pauperibus inclinata onera. Deinde est honor additus. non enim, vt ab Romulo traditum ce-

reii

teri seruaerant reges, viritim suffragium eadē vi-
 eodemq; iure promiscue omnibus datū est: sed gra-
 dus facti, vt neque exclusus quisquā suffragio vide-
 retur, & vis omnis penes primores ciuitatis esset. e-
 quites enim vocabantur primi: LXXX. inde primæ
 classis centuriæ peditum vocabantur: ibi si variaret,
 quod raro incidebat, vt secundæ classis vocarentur:
 nec fere vnquā infra ita descenderet, vt ad infimos
 peruenirent. Nec mirari oportet hunc ordinē, qui
 nunc est, post expletas quinq; & XXX. tribus dupli-
 cato earum numero, cēturiis iuniorum, seniorum-
 que ad institutam ab Seruio Tullio summam non
 conuenire: quadrifariam enim vrbe diuisa regioni-
 bus, collibusq;, quæ habitabantur partes, tribus eas
 appellauit: vt ego arbitror, ab tributo. nā eius quo-
 que æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita
 ratio est. neque hæc trib. ad centuriarū distributionē
 numerumq; quicquā pertinere. Censu perfecto, 44.
 quem maturauerat metu legis de incensu lata, cū
 vinculorum minis mortisq; edixit, vt omnes ciues
 Romani equites peditesq; in suis quisque centuriis
 in cāpo Martio prima luce adessent. ibi instructum
 exercitū omnē sue, oue, taurilibus lustrauit. idque
 cōditum lustrū appellatū: quia in censendo finis factus
 est. Millia LXXX. eo lustro ciuiū censa dicuntur.
 Adiecit scriptorū antiquissimus Fabius Pictor, corū
 qui ferre arma possent, eū numerū fuisse. Ad eam
 multitudinem vrbs quoq; amplificāda visa est. ad-
 dit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. inde
 deinceps augeat Esquilias: ibiq; ipse, vt loco dignitas
 fieret, habitat. aggere & fossis & muro circumdat vr-
 bem: ita pœmerium profert. Pomœrium, verbi vim
 solam intuentes, postmœrium interpretatur esse.
 est autē magis circamœrium, locus quē in cōdendis.

urbibus quondam Hetrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato cōsecrabant: ut neq; interiore parte ædificia mœnib. continuarentur, quæ nunc vulgo etiã cōiungunt: & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spaciū, quod neq; habitari, neq; arari fas erat, nō magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomerium Romani appellarunt. & in vrbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur. Aucta ciuitate magnitudine vrbis, formatis omnib. domi & ad belli & ad pacis vsus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquid addere vrbis decus. Iam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum, id communiter a ciuitatib. Asię factum fama ferebat. Cum consensus, deoq; confociatos laudaret mire Seruius inter proceres Latinorum, cum quibus publice priuatiq; hospitia amicitiasq; de industria iunxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, vt Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. ea erat confessio, caput rerum Romanis esse, de quo toties armis certatum fuerat. id quamquam omissum iam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infelicitè tentatâ armis videbatur, vni se ex Sabinis fors dare visa est priuato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamilia dicitur miranda magnitudine ac specie. fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo habita, vt erat, res prodigii loco est, & cecinere vates, cuius ciuitatis eam cuius Dianæ immolasset, ibi fore imperium. idq; carmen peruenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinusq; vt primum apta dies sacrificio visa est,

75.

fa est, bouem Romam actam deducit ad sanum Di-
 anæ, & ante aram statuit. Ibi Antistes Romanus, cū
 eum magnitudo victimæ celebrata fama mouisset,
 memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnā*
tu hospes paras, inquit, incestæ sacrificium Dianæ
facere: quin tu ante viuo perfunderis flumine: infi-
ma valle præfuit Tiberis. Religione tactus hospes,
qui omnia, vt prodigio responderet euentus cupe-
ret rite facta, extemplo descendit ad Tiberim. In-
terea Romanus immolat Dianæ bouem, id mire
gratum regi atq; ciuitati fuit. Seruius, quanquam
iam vsu haud dubie regnum possederat, tamē quia
interdum iactari voces a iuuenē Tarquinio audie-
bat, se iniussu populi regnare, cōciliata prius volun-
tate plebis, agro capto ex hostib; viritim diuiso, au-
fusus est ferre ad populum, vellent iuberentne se re-
gnare. Tantoq; consensu, quanto haud quisquam
alius ante, rex est declaratus. neq; ea res Tarquinio
spem affectandi regni minuit: imo eo impensius,
quia de agro plebis aduersum patrū voluntatē sen-
serat agi, criminandi Seruii apud patres, crescendiq;
in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse iu-
uenis ardentis animi, & domi vxore Tullia inque-
tum animum stimulante. Tulit enim & Romana
regia secleris tragici exemplum, vt tadio regū ma-
turior veniret libertas, vltimumque regnum esset,
quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius Prisci
Tarquiniū regis filius neposne fuerit, parum liquet:
pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fra-
trem habuerat Aruntem Tarquiniū, mitis ingenii
iuuenem. His duobus, vt ante dictum est, duæ Tullie
regis filie nupserant, & ipse longe dispares morib;
Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matri-
monio iungerentur, fortuna credo populi Romani,

46.

quo diuturnius Seruii regnum esset, constitutiq; ciuitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiz in viro neq; ad cupiditatem, neque ad audaciam esse, tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta, muliebri cessaret audacia. Cōtrahit celeriter similitudo eos, vt fere fit, malum malo aptissimum. Sed initiū turbandi omnia, a foemina ortum est. ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum cōtumeliis parere de viro ad fratrem, de sorore ad virum: & se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari iungi, vt elanguescendum aliena ignauia esset, si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se prope diem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat celeriter adolescētem suæ temeritatis implet.

47. Aruns Tarquinius, & Tullia maior prope continuatis funeribus, cum domos vacuas nouo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis, magis non prohibente Seruio quam approbante. Tum vero indies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. iā enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdium virū cōquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Nō sibi defuisse cui nupta diceretur, nec cum quo tacita seruiret: defuisse qui se regno dignū putaret, qui meminisset se esse Prisci Tarquiniū filium, qui habere quam sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum, & regem appello: sin minus, eo nunc peius mutata est res, quod istic cum ignauia est scelus. *Quin* accingeris? nō tibi ab Corintho, nec ab Tarquinis, vt patri tuo, peregrina regna moliri necesse est, dii te penates patrique & patrisimago,

mago, & domus regia, & in domo regale solium, &
 nomen Tarquiniū, creat vocatq; regē. Aut si ad hęc
 parum est animi, quid frustraris ciuitatē? quid te vt
 regiū iuuenem conspici finis? facesse hinc Tarqui-
 nios, aut Corinthū: deuoluere retro ad stirpē, fratri
 similior quam patri. His aliisq; increpādo iuuenem
 instigat, nec conuiescere ipsa potest: si, cum Tana-
 quil peregrina mulier tantum moliri potuisset ani-
 mo, vt duo cōtinua regna, viro, ac deinceps genero
 dedisset: ipsa regio semine orta, nullum momentū
 in dādo adimen doq; regno faceret. His muliebrib.
 instinctus furis Tarquinius, circumire & prehen-
 sare minorū maxime gentiū patres, admonere pater-
 ni beneficii, ac pro eo gratiā petere: allicere donis
 iuuenes: tū de se ingentia pollicendo, tum regis cri-
 minib. omnib. locis crescere. Postremo vt iam agē-
 dæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorū
 in forum irrupit. inde omnib. percussis pauore, in
 regia sede pro curia sedens. patres in curiā per pra-
 conem ad regem Tarquiniū citari iussit. Cōuenere
 extemplo, alii iam ante ad hoc preparati: alii metu,
 ne nō venisse fraudi esset: nouitate ac miraculo at-
 toniti, etiā de Seruio actū rati. Ibi Tarquinius ma-
 ledicta ab stirpe vltima orsus, Seruum, seruaq; natū
 post mortem indignā parentis sui, non inter regno,
 vt antea, ipso, non comitiis habitis, non per sus-
 fragium populi, non auctoribus patribus, muliebrī
 dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum
 regem. fautorem infimi generis hominum, ex quo
 ipse sit, odio alienæ honestatis, ereptum primori-
 bus agrum sordidissimo cuiq; diuuisse: omnia onera
 quæ cōmunia quondā fuerint, inclinasse in primo-
 res ciuitatis: instituisse censum, vt insignis ad inui-
 diā locupletiorū fortuna esset, & parata, vbi veller,
 egentissimis largiretur. Huic orationi Seruius cum

interuenisset, trepido nuncio excitatus, exemplo
 „ à vestibulo curiæ magna voce : Quid hoc, inquit,
 „ Tarquini, rei est? quæ tu audaciâ me uiuo vocat?
 „ ausus es patres? aut in sede consistere mea? Cum ille
 „ ferociter ad hæc, Se patris sui tenere sedem, multo
 quàm seruum potiorem filium regis regni hære-
 dem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse
 dominis. Clamor ab vtriusq; fautoribus oritur,
 & concursus populi fiebat in curiâ: apparebatque
 regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius necessitate
 tam etiâ ipsa cogente vltima audere, multo
 & ætate & viribus validior, **medium arripit Seruium:**
 clarumq; e curiâ, in **inferiorem partem** per
 gradus deiecit. Inde ad cogendum senatum in curiam
 rediit. At fuga regis apparitorum, atq; comitû
 ipse prope exanguis, cum semiaminis regio comitatu
 domum se reciperet, peruenissetq; ad summum
 Cyprium vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem
 consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret
 a cætero scelere, admonitu Tullie id factum. carpento
 certe, id quod satis constat, in forum inuecta, nec
 reuerita cœtum virorum, euocauit virum e curiâ: regemq;
 prima appellauit. A quo facessere iussa ex tanto
 tumultu, cum se domum reciperet, peruenissetque
 ad summum Cyprium vicum, vbi Dianium nuper
 fuit: stetit & carpentum dextra in virbiû cliu-
 um, vt in collem Esquiliarum eueheretur, restitit
 pavidus; atq; inhibuit frenos is qui iumenta agebat,
 iacentemq; dominæ Seruium trucidatum ostendit.
 Fœdum, inhumanumque inde traditur scelus,
 monumentoq; locus est, Sceleratum vicum vocant,
 quo amens agitantibus furis fororis ac viri,
 Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur:
 partem que sanguinis ac cædis paternæ crucen-

eruento vehiculo, contaminata ipsa resperfaq; tul-
 lisse ad penates suos, virique suis; quibus iratis, malo
 regni principio similes propediem exitus sequeretur.
 Servius Tullius regnavit annos quatuor &
 quadraginta, ita vt bono etiam moderatoq; succe-
 denti regi difficilis æmulatio esset. Cæterum id
 quoque ad gloriã accessit, quod cum illo simul
 iusta ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam-
 mite ac tam moderatum imperium, tamen quia vi-
 nius esset, deponere eum in animo habuisse quidã
 auctores sunt, ni scelus intestinum liberandę patrię
 consilia agitanti interuenisset. Inde L. Tarquinius
 regnare ocepit, cui Superbo cognomen facta indi-
 derunt: quia focerũ gener sepultura prohibuit, Ro-
 mulum quoq; insepultum perisse dicitans: primo-
 resque patrum, quos Seruii rebus fauisse credebat,
 interfecit: conscius deinde male quarendi regni ab
 seipso aduersus se exemplũ capi posse, armatis cor-
 pus circumsepsit: neq; enim ad ius regni quicquam
 præter vim habebat: vt qui neque populi iussu, neq;
 auctoribus patrib. regnaret. Eo accedebat, vt in cha-
 ritate ciuium nihil spei reponenti, metu regnũ tu-
 tandum esset. quem vt pluribus inueteret, cogniti-
 ones capitalium rerũ sine consiliis per se solus ex-
 erebat: perque eam causam occidere, in exilium
 agere, bonis multare poterat, non suspectos modo
 aut iniustos, sed vnde nihil aliud quam prædam spe-
 rare posset. Ita patrum præcipue numero imminu-
 to, statuit nullos in patres legere, quo contemptior
 paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi
 indignarentur. Hic enim regum primus traditum
 a prioribus morem de omnibus senatum consulendi
 soluit: do mesticis consiliis rempublicam admini-
 strauit: bellum, pacẽ, foedera, societates per se ipse

7. rex
 25.
 An. V.
 C. 220

cum quib. voluit, iniussu populi ac senatus fecit, diremitq; Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, vt peregrinis quoq; opibus turior inter ciues esset. neq; hospitia modo cum primorib. eorum, sed affinitates quoq; iungebat. Octauio Mamilio Tusculano: is longe princeps Latini nominis erat, si fama credimus, ab Vlyssè deaq; Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat, perq; eas nuptias multos sibi cognatos amicosq; eius cõciliat. **SO.** Nam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorũ proceres erat, cum in diem certam, vt ad lucum Ferentinẽ conueniant, indicet: esse quã agere de rebus communib. velit. Conueniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinus diem quidem seruauit, sed paulo ante quã sol occideret, venit. multa ibi toto die in concilio variis iactata sermonib. erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat inuectus. Haud mirũ esse, Superbo ei inditũ Romæ cognomen (iam enim ita clam quidã mullitantes, vulgo tamen eum appellabant) an quicquã superbis esse quam ludificari sic omne nomẽ Latinum? principib. longe ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit, non adesse, tentari profecto patientiam, vt si iugum acceperint, obnoxios premat: cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint ciues, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit: credere & Latinos, quãquam ne sic quidem alienigenæ deberent. sin suos eius pœniteat, quippe qui alii super alios trucidentur, exulatũ eant, bona amittant, quid spei melioris Latinis portendi? si se audiãt, domum suam quemq; inde abituros: neq; magis obseruaturos diem cõciliũ, quam ipse, qui indixerit, obseruet. Hæc atq; alia eodem pertinẽtia, seditiosus fac-

noto-

norosusq; homo, hisque artibus opes domi nactus,
 cum maxime differeret, interuenit Tarquinius. Is
 finis orationi fuit. Auerſi omnes ad Tarquinium
 ſalutandum. Qui ſilentio factò, monitus a proximis
 vt purgaret ſe, quod id temporis veniſſet, diſcepta-
 torem ait ſe ſumptum inter patrem & filium, cura
 reconciliandi eos in gratiam, moratum eſſe. & quia
 ea res exemiſſet illum diem, poſtero die acturũ que
 conſtituiſſet. Ne id quidem ab Turno tuliſſe tacitũ
 ferunt. dixiſſe enim, nullam breuiorem eſſe cog-
 nitionem, quam inter patrem & filium, paucisque
 tranſigi verbis poſſe: ni pareat patri, habiturũ in-
 fortunium eſſe. **H**æc Aricinius in regem Romanum
 increpans, ex concilio abiit. **Q**uam rem Tarquinius
 aliquanto quã videbatur, ægrius ferens, conſeſtim
 Turno necem machinatur, vt eundem terrorem,
 quo ciuium animos domi oppreſſerat, Latinis in-
 ierret. & quia pro imperio palam interfici non po-
 terat, oblato falſo crimine inſontem oppreſſit. per
 aduerſa factionis quosdam Aricinos ſeruum Tur-
 ni auro corrupti, in diuerſorium eius vim magnam
 gladiatorum inferri clam ſineret: ea cum vna nocte
 perfecta eſſent, Tarquinius paulo ante lucem ac-
 citis ad ſe principib. Latinorum, quaſi re noua per-
 turbatus, moram ſuã heſternam velut deorũ quadã
 prouidentia illatam, ait ſaluti ſibi atque illis fuiſſe.
Ab Turno dici ſibi & primoribus populorum parari
 necem, vt Latinorum ſolus imperiũ teneat. aggreſ-
 ſurum fuiſſe heſterno die in concilio: dilatam rem
 eſſe, quod auctor concilii abſuerit, quẽ maxime pe-
 teret. inde illam abſentis inſectationẽ eſſe natam,
 quod morãdo ſpem deſtituerit, nõ dubitare, ſi vera
 deferantur, quin prima luce vbi ventũ in concilium
ẽ inſtructus cum coniuratorum manu, armatusq;

Si.

venturus sit dici gladiatorum ingentem numerum
 esse ad eum conuectum, id vanum necne sit, exte-
 plo sciri posse, rogare eos, vt inde secum ad Turnū
 veniant. Suspectam fecit rem, & ingenium Turni
 ferox, & oratio hesteria, & mora Tarquini, quod
 videbatur ob eam differri cades potuisse. Eunt in-
 clinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi
 gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. vbi
 est eo ventum, Turnum ex somno excitatum cir-
 cumfistunt custodes: comprehensisque feruis, qui
 charitate domini vim parabant, cum gladii abditū
 ex omnib. locis diuerticuli protraherentur: eni-
 uero manifesta res visa, inuictæque Turno cate-
 & confestim Latinorum concilium magno cum
 tumultu aduocatur. ibi tam atrox inuidia orta est,
 gladiis in medio positis, vt indicta causa, nouo ge-
 nere lethi, deiectus ad caput aquæ Ferentinæ crate
 superne iniecta, saxisq; congestis, mergeretur. Re-
 uocatis deinde ad conciliū Latinis Tarquinius, col-
 laudatisque qui Turnum nouantem res pro mani-
 festo patricidio merita poena affecissent, ita verba
 fecit: Possè quidem se vetusto iure agere. quod cū
 omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo foedere te-
 neantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis
 suis in Romanum cesserit imperium: cæterum
 se utilitatis id magis omnium causa censere, vt re-
 nouetur id foedus: secundaque potius fortuna popu-
 li Romani, vt participes Latini fruantur, quam
 vrbium excidia, vastationesque agrorum, quas An-
 co prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint,
 semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficul-
 ter persuasum Latinis: quanquam in eo foedere
 superior Romana res erat. cæterum & capita nomi-
 nis Latini stare ac sentire cum rege videbāt: & Tut-
 rus,

59.

aus, sui cuiq; periculi, si aduersatus esset, recens erat documentum. Ita renouatum foedus: indictumque iuniorib. Latinorū, vt ex foedere die certa ad lucum Ferentinā armati frequentes adessent. Qui vbi ad edictum Romani regis ex omnib. populis cōuenere: ne ducem suum, neve secretum imperium, proprie signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis, Romanisque, vt ex binis singulos faceret, binosque ex singulis: ita geminaris manipulis, centuriones imposuit. Nec vt iniustus in pace rex, ita dux belli prauus fuit, quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoq; decori officisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouit: Suesfamq; Pometiam ex his vi cepit. Vbi cum diuendita XL talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam amplitudinem Iouis templi, quæ digna deūm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestati esset, captiuam pecuniam in ædificationem eius templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum: quo Gabios propinquam urbem nequicquā vi adortus, cum obsidendi quoq; urbem spes pulso a mœnibus adempta esset: postremo minime arte Romana, fraude ac dolo aggressus est. nam cum velut posito bello, fundamentis templi faciendis, aliisque vrbis operib. intentum se esse simularet: Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in seuitiam intolerabilem conquerens. Iam ab alienis in suos vertisse superbiam, & liberorum quoq; cum frequentia tadere, vt quam in curia solitudinem fecerit, domi quoq; faciat, ne quam stirpem, ne quæ heredem regni relinquat, se quidem inter tela & gladios patris elapsam, nihil vsquam sibi tutum,

E

93.

nisi apud hostes L. Tarquiniū credidisse. nam ne erarēt, manere his bellum, quod positum simuletur: & per occasionem eum incautos inuasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pereraturum se omne Latium, Volscosq; se inde, & Aequos, & Hellenicos petiturum: donec ad eos perveniat qui ad patrum crudelibus atq; impiis suppliciis tegere liberos sciant. forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaq; se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inuenturum. Cum si nihil moterentur, infensus ira porro inde abiturus videretur. benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si qualis in ciues, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset in se ipsum posuero futurum, si illa desint. sibi verò gratum adventum eius esse, futurumq; credere brevi, ut illo adiuuante, ab patribus Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur. Inde in concilia publica adhiberi. vbi cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctoreset: in eo sibi præcipuam prudentiã assumere, quod utriusq; populi vires nosset, sciretq; inuisam profecto superbiam regiam ciuibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis iuvenū prædatum, atq; in expeditiones iret, & dictis factisq; omnibus ad fallendum instructis vana aceresceret fides, dux ad ultimum belli legitur ibi cum inscã multitudine quid ageretur, prælia parua inter Romanos Gabiosq; fierent, quibus plerunq; Gabina res superior esset: tum certatissimum infimiq; Gabinorum Sex. Tarquiniū do-
no deum sibi missum ducem credere. apud milites
vcre obscuro pericula ac labores, pariter prædam
munificè

57.

munifice largiendo, tanta charitate esse, vt non pater Tarquinius potētor Romæ, quam filius Gabius esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e suis vnum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem vt omnia vnus ipse Gabius posset, ei dii dedissent. Huic nuncio (quia credo dubia fidei videbatur) nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus in hortum ædium trāsit, sequente nuncio filii ibi inambulans tacitus, summa papauerum capita dicitur baculo decussisse, Interrogando, expectandoque responsum nuncius fessus, vt re imperfecta, redit Gabios: quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert. seu ira, seu odio, seu superbia inhiata ingenio, nullam cum vocem emisisse. Sexto vbi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit: primores ciuitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos inuidia opportunos interemit. multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt: absentiumque bona iuxta atque interemptorum diuisa fuere. Largitionis inde prædæque & priuati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine vlla dimicatione in manum traditur. **G**abius receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: sedus cum Tusis renouauit. Inde ad negotia vibana animum conuertit. quorum erat primum, vt Iouis Templum in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisque relinqueret. Tarquinius reges ambos, patrem vouisse, filium perfecisse, & vt libera a cæteris religionib. area esset tota

Louis, templiq; eius quod in ædificaretur, exaugura-
 re fana facellaq; statuit: quæ aliquot ibi a Tatio re-
 ge primum in ipso discrimine aduersus Romulum
 pugna vota, consecrata, inaugurataq; postea fue-
 rant. Inter principia cõdendi huius operis, mouisse
 numen ad indicandam tanti imperii molem tradi-
 tur deos. nam cum omnium facellorum exaugura-
 tiones admitterent aues, in Termini fano nõ addi-
 xere. idq; om̃en auguriumq; ita acceptum est, non
 motam Termini sedem, vnumq; eum deorum non
 euocatum sacratissibi finibus, firma stabiliaq; cum-
 sta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto,
 secutum aliud magnitudinem imperii portendens
 prodigium est: caput humanum integra facie ape-
 rientib; fundamenta templi dicitur apparuisse. quæ
 visa species haud per ambages arcem eam imperii,
 caputq; rerum fore portendebat. idq; ita cecinere
 vates, quiq; in vrbe erant, quosq; ad eam rem con-
 sultandã ex Hetruria acciuerant. Augebatur ad im-
 pensas regis animus. itaq; Pometinã manubie, quæ
 perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in
 fundamẽta suppeditauerunt. Eo magis Fabio, præter-
 quam quod antiquior est, crediderim, XL. ea sola
 talenta fuisse, quam Pisoni, qui XL. millia p̃do ar-
 genti seposita in eam rem scribit quam summam
 pecuniã neq; ex vnus tum vrbs præda sperandam,
 & nullius ne horũ quidem magnificentia operum
 fundamenta nõ exuperaturam. Intenus perficien-
 do templo, fabris yndiq; ex Hetruria accitis, nõ pec-
 unia solum ad id publica est vsus, sed operis etiam
 ex plebe. qui cum haud paruus & ipse militia addere-
 tur labor, minus tamen plebs grauabatur, se-
 cõ templi deũm ex ædificare manibus suis, quæ post-
 hac & ad alia vt specie minora, sic laboris aliquanto

maioris

56.

maioris traducebatur opera, foros in circo facien-
 dos, cloacamq; maximam, receptaculum omnium
 purgamentorum vr̄bis, sub terram agendam. quib.
 duobus operibus vix noua hæc magnificentia quic-
 quam adæquare potuit. His laboribus exercita ple-
 be, quia & vr̄bi multitudinem, vbi vsus non esset,
 oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupare
 latius imperii fines volebat: Signiam Circeiosque
 colonos misit, præsidia vr̄bi futura terra marique.
 Hæc agenti, portentum terribile visum, anguis ex
 columna lignea elapsus, cum terrorem fugamque
 in regiam fecisset, ipsius Regis non tam subito pa-
 uore perculit pectus, quam anxii impleuit curis.
 Itaque cum ad publica prodigia Hetrusci tantum-
 vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus
 visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oracu-
 lum mittere statuit. neq; responsa sortium vlli alii
 committere ausus, duos filios per ignotas ea tem-
 pestate terras ignotiora maria, in Græciam misit.
 Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Iunius
 Brutus, Tarquinia sorore regis natus, iuuenis longe
 alius ingenio, quam cuius simulationem induerat.
 Is, cum primores ciuitatis (in quibus fratrem suum
 ab auunculo interfectum) audisset, neque in animo
 suo quicquam regi timendum, neq; in fortuna con-
 cupiscendum relinquere, statuit contemptu tutus
 esse, vbi in iure parum præsidii esset. Ergo ex indu-
 stria factus ad imitationem stultitiæ cum se suaque
 prædæ esse regi fineret, Bruti quoque haud abnuuit
 cognomen: vt sub eius obtentu cognominis, libe-
 rator ille populi Romani animus latens aperiretur
 tempore suo. Is tum ab Tarquinii ductus Delphos,
 ludibrium verius quam comes, auseum baculū in-
 clusum corneo cauato ad id baculo tulisse donum

Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incelsit animos iuuenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferūt: Imperium summum Romæ habebit, qui vestrâ primus ô iuuenes osculum matri tulerit. Tarquiniū, vt Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, experique imperii esset, rem summa ope taceri iubent. ipsi inter se, vter prior cum Româ redisset, matri osculum daret, forti permittūt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, vbi aduersus Rutulos bellum summa vi parabatur, Ardeam Rutuli habebant, gens, vt in ea regione, atq; in ea etate, diuitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorū operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestus etiam, quod se in fabricorum ministerio, ac seruili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. vbi id parū processit, obsidione munitioibusq; coepti premi hostes. In iis statuis (vt sit longo magis quam acri bello) satis liberi commæatus erant. primoribus tamen magis quam militibus. regii quidam iuuenes interdum ociū conuiuiis cômestationibusq; inter se terebant. Forte potantib. his apud Sextum Tarquiniū, vbi & Collatinus, cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de vxoribus mentio. suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus agat verbis opus esse: paucis id quidē horis posse sciri,

57.

sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua, quin,
 si vigor iuuentæ inest, conscendimus equos? inui-
 simusque præsentis nostrarum ingenia? idque
 cuique spectatissimum sit, quod nec opinato
 viri aduentu occurrerit oculis, incaluerant vino. a-
 ge sane, omnes citatis equis aduolant Romam, quo
 cum primis se intendentibus tenebris peruenis-
 sent, pergunt inde Collatiam: vbi Lucretiam, haud
 quaquam vt regias nurus, quas in conuiuio luxu-
 que cum æqualibus viderant tempus terentes.
 sed nocte deditam lanæ inter lucubrantes ancillas
 in medio adium sedentem inueniunt. Muliebris
 certaminis laus penes Lucretiam fuit, adueniens
 vir Tarquinique, excepti benigne victor maritus,
 comiter inuitat regios iuuenes. **S8.** Sibi Sextum Tar-
 quinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ
 capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. Et
 tum quidem ab nocturno iuuenili ludo in castra
 redeunt. Paucis interiectis diebus, Sextus Tarquin-
 ius inficio Collatino cum comite vno Collatiam
 venit, vbi exceptus benigne ab ignaris consilii,
 cum post cœnam in hospitale cubiculum deductus
 esset: amore ardens, postquam satis omnia tuta
 circa sopitique omnes videbantur, stricto gladio
 ad dormientem Lucretiam venit, sinistraq; manu
 mulieris pectore oppresso: Tace Lucretia, inquit,
 Sextus Tarquinius sum, ferrum in manu est: mo-
 riere, si miseris vocem. Cum pauida ex somno mu-
 lier nullam opem, prope mortem imminentem vi-
 deret, tum Tarquinius fateri amorè: orare, miscere
 precibus minas, versare in omnes partes mulie-
 brem animum, vbi obstinatam videbat, & ne-
 mortis quidem metu inclinari, addit ad merum
 dedecus: cum mortua ingulatum ferrum nudum

positurum ait, vt in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatum pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucretia mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamq; ad virum mittit, vt cum singulis fidelibus amicis veniant ita facto maturatoq; opus esse, rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit: cum quo forte Romam rediens, ab nuncio vxoris erat conuentus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inueniunt. aduentu suorū lachrymæ oborta: quærentique viro, Satin' saluè? Minime inquit. quid enim salui est mulieri amissa pudicitia?

» Vestigia viri alieni Collatine in lecto sunt tuo: exterum corpus est tantum violatum, animus insons:

» mors testis erit. sed date dextras fidemq; haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius qui hostis pro hospite, priore nocte vi armatus, mihi sibiq;

» si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.

» Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, auertendo noxam ab coacta in auctorem delicti mentem peccare, non corpus: & vnde consiliū abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit videritis quid illi debeat: ego me etsi peccato absoluo, supplicio non libero. nec vlla deinde impudica Lucretia exēplo viuet. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde deligit: prolapsaq; in vulnus moribunda eecidit. Conclamant vir paterq; Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens: Per hūc, inquit, castissimum ante regiam iniuriam sanguinē iuro, vosq; dii testes facio, me L. Tarquiniū Superbum cum scelerata coniuge: & omni liberorū stirpe, fer-

sg.

pe, ferro, igni, quacunq; dehinc vi possim, exacturū,
 nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ pas-
 surum. Cultrum deinde Collatino tradit. inde Lu-
 cretio ac Valerio stupentibus miraculo rei, vnde
 nouum in Bruti pectore ingenium. Vt præceptum
 erat, iurant totiq; ab luctu versi in iram, Brutum iā
 inde ad expugnandum regnum vocantem sequū-
 tur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forū
 deferunt, concientque miraculo (vt sit) rei noue, at-
 que indignitate homines. pro se quisque scelus reg-
 gium ac vim queruntur. mouet tum patris moesti-
 tia, tum Brutus castigator lachrymarum atq; inert-
 tium querelarum, authorq; quod viros, quod Ro-
 manos deceret, arma capiendi aduersus hostilia au-
 sos. Ferocissimus quisq; iuuenem cum armis volū-
 tarius adest: sequitur & cætera iuuentus. Inde pari
 præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusq; da-
 tis, ne quis eum motum regibus nunciaret. cæteri
 armati duce Bruto Romam profecti. Vbi eo ventū
 est, quacunq; incedit armata multitudo, pauorem
 ac tumultum facit. rursus vbi anteire primores ciui-
 tatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur.
 nec minorem motum animorū Romæ tam atrox
 res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus
 locis vrbis in forum curritur. Quo simul ventū est,
 præco ad tribunū Celerum, in quo cum magistratu
 forte Brutus erat, populum aduocauit. Ibi oratio
 habita nequaquam eius pectoris ingeniiq; quod si-
 mulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Se-
 xti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ, & mise-
 rabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiz
 causa mortis indignior ac miserabilior esset. Addita
 superbia ipsius regis, miseriazq; & labores plebis in
 fossas cloacasq; exhauriendas demersæ. Romanos

homines victores omnium circa populorum opif-
 ees ac lapidas pro bellatoribus factos indigna Ser-
 uii Tullii regis memorata cades, & inueſta coruori
 patris nefando vehiculo filia, inuocatiq; vltores pa-
 rentum dii. His atrocioribusq; credo, aliis, quæ præ-
 ſens rerum indignitas haud quaquam relatu ſcri-
 ptoribus facilia ſubiicit, memoratis, incenſam mul-
 tudinem perpulit, vt imperium regi abrogaret, ex
 uleſq; eſſe iuberet L. Tarquinius cum coniuge ac
 liberis. Ipſe iunioribus qui vltro nomina dabant, le-
 ſtis, armatiſq; ad concitandum inde aduerſus regē
 exercitum Ardeam in caſtra eſt profectus. imperiū
 in vrbe Lucretio præfecto vrbiſq; amante ab rege in-
 ſtituto reliquit. Inter hūc tumultum Tullia domo
 profugit: execrantibus quacunq; incedebat, inno-
 cantibusq; parentum furias viris mulieribusq; Ha-
 rum rerum nunciis in caſtra perlatis, cum re noua
 trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos
 motus, flexit viam Brutus (ſenſerat enim aduentū)
 ne obuius fieret: eodemq; fere tempore diuerſis
 tineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam vene-
 runt. Tarquino clauiſæ portæ, exiliumq; indiētū
 liberatorem vrbiſ late caſtra acceperē: exactiq; in-
 de liberi regis, duo patrem ſecuti ſunt, qui exulati
 Cære in Hetruſcos ierunt. Sextus Tarquinius Gab-
 ios tanquam in ſuum regnum profectus, ab vltori-
 bus veterum ſimulatam, quas ſibi ipſe cordibus
 rapinisque conciuerat, eſt interfectus. L. Tarquini-
 us Superbus regnauit annos V. & XX. Regnatum
 Romæ ab vrbe condita ad liberatam annos ccc. lxxxiii.
 Duo conſules inde comitiis centuriatis a præfecto
 vrbiſ ex commentariis Seruii Tullii creati
 ſunt, L. Iunius Brutus, & L. Tar-
 quinius Collatinus.